

УКРАЇНСЬКІ ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ І ПРОГРАМИ З ПСИХОЛОГІЇ ХІХ–ХХ СТОЛІТТЯ

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Національна академія
педагогічних наук України

Державна науково-педагогічна
бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського

Серія
«Наукові дослідження
відділу наукового
інформаційно-
аналітичного супроводу
освіти ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського»

Київ, 2025

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

**УКРАЇНСЬКІ ПІДРУЧНИКИ,
ПОСІБНИКИ І ПРОГРАМИ З ПСИХОЛОГІЇ
XIX–XX СТОЛІТТЯ**

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Київ – 2025

Рекомендовано до оприлюднення вченою радою
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського
(протокол 9 від 26.06.2025 р.)

Упорядники:

Углова О. В., молодший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Міськов Г. В., молодший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Рецензент:

Татаурова-Осика Г. П., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

У45

Українські підручники, посібники і програми з психології XIX–XX століття : бібліографічний огляд. *Віртуальний читальний зал освітянина. Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект)* ; НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: О. В. Углова, Г. В. Міськов; заг. ред. М. Л. Ростока]. – Київ : [б. в.], 2025. – 44 с.

В огляді здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку навчально-методичного забезпечення – підручників, посібників, програм та методичного забезпечення з психології XIX–XX ст. в українському та закордонному контекстах. Розкрито особливості становлення психології як навчальної дисципліни, виявлено основні тенденції в підходах до викладання психологічного знання, схарактеризовано внесок провідних українських і закордонних науковців у розвиток української психологічної науки і освіти. Проаналізовано вплив соціокультурних і наукових чинників на зміст підручників, посібників, програм і методик.

Мета огляду – поглибити розуміння еволюції української психологічної науки і освіти та окреслити перспективи подальших досліджень у цій сфері.

Призначено для науковців, викладачів закладів вищої освіти різних рівнів акредитації, докторантів, аспірантів, бібліотечних фахівців, здобувачів освіти та всіх, кого цікавлять питання розвитку психологічної науки та освіти в Україні.

ЗМІСТ

Від упорядників.....	4
Підручники XIX – початку XX століття.....	6
Програми та методичні матеріали з психології (1920–1991 рр.).....	17
Підручники, навчальні посібники, словники та інші методичні матеріали з психології (1921–1991 рр.).....	23

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Актуальність вивчення українських і закордонних підручників і посібників з психології, програм, навчально-методичних матеріалів (курсів лекцій, вказівок, рекомендацій, порад) XIX–XX ст. зумовлена необхідністю осмислення еволюції психологічної освіти, її концептуальних засад і дидактичних підходів. Саме в цей період відбувалося становлення психології як самостійної академічної дисципліни, що супроводжувалося формуванням системи викладання, створенням перших підручників і посібників, навчальних курсів, методичних комплексів для викладачів і здобувачів освіти.

У XIX ст. психологія почала активно інтегруватися в освітній процес, у результаті чого з'явилася значна кількість навчально-методичних матеріалів як у Західній Європі й США, так і в українських освітніх установах. На межі XIX–XX ст. спостерігається інтенсивне зростання інтересу до емпіричних методів у психології, що знайшло відображення у змісті підручників і навчальних програм. Паралельно з цим українські науковці та педагоги зробили значний внесок у розвиток психологічної думки, адаптуючи зарубіжний досвід до національного контексту.

У контексті аналітичних пошуків щодо розв'язання завдань наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України» дослідниками відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підготовлено бібліографічний огляд «Українські підручники, посібники і програми з психології XIX–XX століття» як проміжний результат, який охоплює інформаційні джерела з фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, що висвітлюють розвиток психологічної науки та освіти.

Мета цього дослідження – проаналізувати зміст, структуру та педагогічні засади основних підручників, посібників, програм та іншого навчально-методичного забезпечення з психології, яке створено впродовж XIX–XX ст., а

також визначити спільні й відмінні риси українського і закордонного досвіду в галузі психологічної освіти.

Огляд містить бібліографічні описи книг, що вийшли в Україні та за кордоном у XIX–XX ст. (до 1991 р.), а також бібліографічні записи з анотаціями (рефератами) до публікацій. Бібліографічний опис і скорочення слів здійснено відповідно до чинних в Україні державних стандартів. Публікації розміщено в алфавітному порядку за прізвищами авторів.

Слід зазначити, що підручники з психології, що створювалися протягом XIX–XXI ст., відображають еволюцію самої науки – від філософсько-спекулятивних міркувань до емпірично обґрунтованої та експериментально перевіреної дисципліни. Їх зміст, структура і дидактичні засоби змінювалися відповідно до науково-психологічних парадигм, освітніх стандартів та соціокультурних викликів кожної історичної епохи.

Видання адресовано науковцям, докторантам, аспірантам, управлінцям, викладачам закладів вищої освіти різних рівнів акредитації, бібліотечним фахівцям, здобувачам освіти і всім, хто планує або займається дослідженням розвитку психології у воєнний і післявоєнний час.

ПІДРУЧНИКИ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

ХІХ століття стало періодом інституалізації психології як самостійної галузі знання. У цей час підручники мали здебільшого філософський або психофізіологічний характер, часто створювалися в межах курсів логіки, етики або педагогіки. Домінували роботи, що базувалися на інтуїтивному або інтроспективному підході. Автори таких підручників – здебільшого професори університетів – прагнули систематизувати знання про душу, свідомість, сприймання й волю. Переважно більшість підручників написано російською або польською мовами, іноді – латинською, особливо в духовних академіях. Підручники українською мовою в ХІХ ст. були рідкістю через політичні заборони (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.). Українські підручники з психології ХІХ ст. формувалися під впливом філософських і педагогічних традицій, з поступовим переходом до наукового підходу.

На початку ХХ століття під впливом експериментальної психології, біхевіоризму, психоаналізу та гештальтпсихології змінюється не лише зміст, а й форма подання матеріалу. Підручники стають більш науковими, орієнтованими на спостереження, експеримент і практичне застосування. З'являються окремі підручники з дитячої, педагогічної, соціальної та клінічної психології.

Вільман О. Основи педагогіки з вступом до психології. Львів : [б. в.], 1896. 248 с.

Праця О. Вільмана «Основи педагогіки з вступом до психології» (у деяких джерелах – О. Вільманн), яка видана у Львові в 1896 р., є перекладом або адаптацією відомого німецького підручника з педагогіки, що репрезентує один із найвпливовіших напрямів класичної німецької педагогіки кінця ХІХ ст. Автор – Отто Вільман (1839–1920), німецький філософ, педагог, представник неотомізму, відомий насамперед як творець синтетичної системи християнської педагогіки з філософським підґрунтям.

Видання адаптовано для потреб учительських семінарій, духовних шкіл і педагогічних курсів у Галичині і мало на меті забезпечити учителів ґрунтовним теоретичним знанням у сфері виховання, навчання та формування особистості. Книгу написано в межах світоглядної парадигми католицької філософії, в якій педагогіку розглянуто як етичне мистецтво, що ґрунтується на релігійно-метафізичних засадах.

Особливе місце в книзі займає вступ до психології, що подається як необхідна наука для розуміння душі дитини, її розумового й морального розвитку, волі та характеру. Вільман трактує психологію в дусі аристотелізму та неотомізму, акцентуючи увагу на духовній природі особистості, значенні внутрішніх схильностей і потенціалу саморозвитку. Такий вступ має на меті не лише дати уявлення про основні психічні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, волю, емоції), а й сформувати в майбутнього педагога здатність до морального оцінювання поведінки учня та педагогічного керування розвитком особистості.

Основний зміст публікації присвячено загальній педагогіці, де розкрито цілі виховання, принципи навчання, дидактику, дисципліну, авторитет, родину як першу школу моральності, а також значення національного й релігійного виховання. Вілльман обстоює ідею гармонійного поєднання інтелектуального, морального та естетичного розвитку в єдиному виховному процесі.

Книга є цінною також і з лінгвістичного погляду: у перекладі (ймовірно, здійсненому українським або польським педагогом під егідою духовно-освітніх структур Галичини, є терміни, що засвідчують процес становлення педагогічної та психологічної термінології на українських землях під владою Австро-Угорщини.

Ключові особливості видання: праця представника класичної німецької християнської педагогіки, адаптована до галицького освітнього середовища; поєднання педагогіки й психології як єдиної цілісної науки про людину та виховання; теологічно-філософське підґрунтя викладу з акцентом на моральне й духовне виховання; вступ до психології як обов'язкова частина професійної підготовки педагога; історико-культурна вартість для дослідників педагогічної думки в Галичині кінця XIX ст.

Книга становить значний інтерес для істориків педагогіки, фахівців з історії психологічної науки, дослідників освіти та духовно-національного виховання в Центрально-Східній Європі. Видання дає можливість простежити, як європейська педагогічна філософія інтегрувалася в українське культурне середовище на порозі модерної доби.

Злотін О. Короткий курс психології. Київ : Держвидав, 1920. 144 с.

Підручник «Короткий курс психології» О. Злотіна, виданий у 1920 р. в Києві, є однією з перших спроб систематизовано викласти українською мовою основи психологічної науки у форматі стислого, але повноцінного навчального курсу. Книга з'явилася в добу інтенсивних соціальних і культурних змін, що супроводжували формування нової освітньої системи, і розглядалася як навчальний посібник для курсів учителів, педагогічних курсів, а також початкових курсів у середніх і професійних школах.

Зміст книги охоплює основні поняття і розділи класичної психології початку XX ст. Автор подає матеріал у доступній, популяризаторській формі, але намагається дотримувати наукової строгості. У вступі визначено предмет, методи й завдання психології, наголошено на її практичному значенні, особливо в педагогіці. Розглянуто такі теми, як відчуття, сприймання, уява, пам'ять, мислення, почуття, воля. Особливу увагу приділено психології дитини й розвитку психічних процесів під час навчання й виховання.

О. Злотін дотримує загальноприйнятих у той час наукових позицій, зокрема елементалізму й асоціативної психології, хоча в тексті подекуди помітна спроба врахувати новітні досягнення експериментальної психології та педагогічної практики. Водночас виклад має прикладний характер: автор постійно звертається до життєвих прикладів, пов'язаних з навчальною діяльністю, поведінкою учнів, психологією вчителя, що робить посібник корисним для фахівців у сфері освіти.

Видання є цінним джерелом для дослідників історії української психології, педагогіки та мовної політики в галузі освіти. Його структура й зміст засвідчують прагнення популяризувати психологічні знання серед широкого кола освітян та зробити науку доступною для практичного застосування в новій соціальній реальності.

Ключовими особливостями видання є стислий, систематизований виклад основ психології, прикладна спрямованість із педагогічним ухилом, орієнтація на широку аудиторію освітян і слухачів педагогічних курсів, українське термінологічне оформлення в умовах перших кроків українізації освіти, історико-культурна цінність як ранній приклад українського підручника з психології початку ХХ ст.

За своїм змістом і функцією «Короткий курс психології» О. Злотіна можна порівняти з аналогічними європейськими й російськими посібниками початку ХХ ст., однак він є унікальним українським документом доби, що засвідчує формування національного психологічного дискурсу в освітньому контексті.

Куліш П. О. Поради учителю. Просвітницькі листки. 1889. № 4. С. 45–59.

Стаття Пантелеймона Куліша «Поради учителю» є визначним зразком української просвітницької публіцистики кінця ХІХ ст., що має виразно педагогічний і психологічний характер. Написана у формі звернення до вчителя, вона виконує функцію морально-етичного й ідеологічного дороговказу для українського народного освітянина, який працює в умовах імперського тиску, цензури та заборони української мови в освіті.

У центрі уваги П. Куліша – постать учителя як національного провідника, просвітителя й духовного наставника народу. Автор наголошує, що справжній учитель не чиновник і не виконавець вказівок зверху, а апостол культури, гідності та правди, який має виховувати не тільки розум, а й серце учня. Значну увагу приділено психологічному розумінню дитини як особистості, здатної до духовного зростання, за умови відповідного прикладу з боку вчителя. Наголошено на важливості самовиховання самого педагога, внутрішньої чесності, постійного навчання й незламності у відстоюванні української мови, традиції та національної гідності.

Попри відсутність наукового апарату, публікація має вагоме ідейне та історико-педагогічне значення. Стаття вплинула на формування українського вчительства як носія не лише знань, а й просвітницької місії, передала ключові засади гуманістичної педагогіки, які згодом розвинулись в працях Софії Русової та Василя Сухомлинського. Текст становить інтерес для дослідників історії української педагогіки, психології освіти, національно-культурного руху ХІХ ст., а також для укладачів антологій педагогічної думки України.

Левицький Й. Коротка наука моральна. Львів : Вид. Ставропігії, 1861. 112 с.

Книга Йосифа Левицького «Коротка наука моральна», видана у 1861 р. у Львові Ставропігійним інститутом, є цінним джерелом із моральної філософії та педагогіки, призначеним насамперед для навчання молоді в тогочасних середніх

освітніх закладах Галичини. Цей посібник репрезентує синтез традиційної християнської етики з елементами світської моралі, адаптованої для шкільного вжитку в межах Австро-Угорської імперії.

Йосиф Левицький – знана постать на ниві освіти і культури Галичини ХІХ століття, греко-католицький священник, філолог і просвітник, активно долучався до розвитку української мови, науки й духовності. Його «Коротка наука моральна» стала спробою доступного і водночас науково виваженого викладу основ етики для учнівського середовища. Посібник має як виховну, так і просвітницьку функцію, поєднуючи морально-релігійні засади з логічною побудовою філософських категорій добра, обов'язку, сумління, совісті, відповідальності.

Книга складається з чітко структурованих розділів, у яких подано основи морального вчення: природа моральності, внутрішні засади людських вчинків, обов'язки людини щодо себе, ближніх і Бога. Автор прагне не лише описати моральні чесноти (як-от справедливість, щирість, скромність, послух, працьовитість), а й показати їхню практичну цінність у повсякденному житті. Левицький наголошує на ролі совісті як внутрішнього голосу, що спрямовує людину до добра та надає велике значення особистій відповідальності за моральні рішення. Попри те, що основою викладу є християнська етика, «Коротка наука моральна» не є суто катехитичним посібником. Левицький використовує приклади з життя, звертається до філософських аргументів, часом наближених до ідей європейських етиків ХVІІІ–ХІХ ст. (зокрема, Канта й Фіхте), хоча прямо цього не декларує. Таким чином, посібник виступає як своєрідний перехідний міст між церковною традицією морального повчання і новочасним раціональним підходом до виховання людини як автономної особистості. Ключові особливості видання: системний виклад моральних засад на основі християнського світогляду; адаптація для освітніх цілей (використовувався в школах як підручник з моралі); педагогічна цінність: виховання сумління, самодисципліни, громадянської та християнської відповідальності; жива й зрозуміла українська мова, що відігравала важливу роль у формуванні української шкільної термінології; видавничий осередок – Ставропігійський інститут – забезпечував освітній контроль і поширення видання серед галицького духовенства та учительства.

З погляду історії української освіти та філософської думки ця праця становить важливу віху у формуванні морального світогляду українського суспільства ХІХ ст. Вона відображає прагнення до створення національно свідомої, духовно й морально зрілої особистості в умовах освітнього пробудження та релігійно-культурного відродження на західноукраїнських землях.

Мацієвич К. Психологія. Київ : Друкарня В. К. Малевича, 1918. 138 с.

Підручник К. Мацієвича «Психологія», опублікований у 1918 р. в Києві, належить до перших спроб систематичного викладу психологічної науки українською мовою в умовах національного відродження і державотворення Української Народної Республіки. Це видання слугує унікальним зразком

поєднання академічного знання з культурно-освітньою місією українізації науки в період здобуття політичної й духовної незалежності.

Кость Мацієвич (1873–1942) – відомий громадський діяч, педагог, учений-естетик і популяризатор науки, активний учасник українського культурного та освітнього руху. Його «Психологія» – це навчальний посібник, розрахований на викладачів, учителів середніх шкіл, студентів педагогічних курсів, а також усіх, хто цікавився основами людської психіки та її застосуванням в освітньому процесі.

Зміст посібника охоплює класичні для психології початку ХХ ст. такі розділи, як природа психіки, свідоме й несвідоме, відчуття й сприймання, пам'ять, увага, уява, мислення, воля, емоції, темперамент і характер. Мацієвич приділяє значну увагу самоспостереженню як головному методу психології, що відповідає традиціям інтроспективної школи. Водночас у виданні помітними є впливи філософського ідеалізму, етичної проблематики, педагогічної психології й навіть елементів психології мистецтва – сфер, у яких автор мав значний досвід. Особливістю підручника є його мова: автор послідовно впроваджує українську психологічну термінологію, зокрема на основі власних перекладницьких рішень або адаптації словникових – тогочасної наукової лексики. Стилiстично книга написана доступно, з яскравими прикладами, емоційними образами та культурними алюзіями, що сприяє не лише засвоєнню знань, а й вихованню інтересу до психології як науки про людину.

Посібник також виконує просвітницьку функцію: у передмові автор наголошує на важливості психології для практичного життя, зокрема для педагогіки, морального самовдосконалення, самовиховання й національного самоусвідомлення. У цьому сенсі посібник К. Мацієвича має не лише академічне, а й світоглядне значення. Ключові особливості видання: один із перших українських підручників із психології в новітній історії України; систематичний виклад основ психології з урахуванням філософських, педагогічних і моральних аспектів; значна увага до психічних процесів у контексті навчання, виховання та національного самоусвідомлення; активне формування української наукової термінології в галузі психології; видання, здійснене в Києві під час короткого періоду української державності, відображає дух національно-культурного піднесення.

З історико-наукової точки зору, «Психологія» К. Мацієвича є вагомим джерелом для дослідження становлення української психологічної термінології, педагогіки, а також ідеологічного змісту науки в часи визвольних змагань. Посібник має високу цінність як пам'ятка національного інтелектуального руху й ранньої української психологічної думки.

Freud S. Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse] [Фройд З. Лекції з вступу до психоаналізу]. Leipzig : Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1917. 336 s.

Книга З. Фрейда «Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse» (у перекладі – «Лекції з вступу до психоаналізу»), яку опубліковано в 1917 р. в Лейпцигу, є однією з найвідоміших і найвпливовіших праць засновника психоаналізу, що систематизує і популяризує основи психоаналітичного вчення у

формі лекційного курсу, орієнтованого на широку освічену публіку. Ця книга стала підсумком тривалого теоретичного та клінічного досвіду Фройд і заклала канонічну основу для подальшого розвитку психоаналізу як науки про несвідоме.

Структура видання охоплює три головні тематичні блоки, викладені у 28 лекціях:

- *Fehlleistungen* (помилкові дії, або «обмовки за Фройдом») – аналіз повсякденних психічних проявів, таких як обмовки, забування слів, описки тощо. Фройд доводить, що ці «випадки» мають несвідоме походження і є виявами витіснених бажань чи конфліктів;

- *Traumdeutung* (тлумачення снів) – один з фундаментальних розділів, у якому викладено класичну теорію сновидінь як шлях до пізнання несвідомого. Фройд описує механізми сновидінь (конденсація, зсув, символізація) та їх роль у вираженні прихованих бажань;

- *Neurosenlehre* (вчення про неврози) – введення в основи теорії невротичних розладів. Автор обговорює такі поняття, як витіснення, опір, трансфер, і розгортає свою модель психіки (воно – Я – Над-Я), яку згодом буде розвинено в пізніших працях. Він також акцентує увагу на сексуальному розвитку особистості, етапах лібідо та причинах виникнення неврозів.

Ця праця є важливою не лише як виклад психоаналітичної теорії, а й як взірць науково-популярного стилю, у якому складні поняття дохідливо пояснюються без спрощення їх сутності. Лекції розраховано на лікарів, вчених, філософів, педагогів і та всіх тих, хто цікавиться глибинною психологією. Водночас у тексті відчутно полемічний пафос: Фройд не лише викладає матеріал, а й захищає психоаналіз від критики й нерозуміння, що на той час активно поширювались в академічному середовищі.

Культурно-історичний контекст: видання 1917 р. вийшло в умовах Першої світової війни, що посилювало зацікавлення психічними травмами, внутрішніми конфліктами особистості, роллю несвідомого в масовій психології. Книга стала своєрідним «маніфестом» психоаналізу і мала великий вплив на подальші напрями не тільки в психології, а й у філософії, літературі, мистецтві, культурній антропології.

Ключові особливості видання: систематичний виклад основ психоаналізу в доступній лекційній формі; введення базових понять: витіснення, несвідоме, символ, трансфер, лібідо; глибокий аналіз сновидінь, помилкових дій і невротичних механізмів; історико-наукова цінність як першого узагальнюючого курсу психоаналізу; мовний і стилістичний зразок наукової популяризації на межі психології й культури; вплив на формування сучасної гуманітарної науки, включно з герменевтикою, структуралізмом, екзистенціалізмом.

«*Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*» Фройд — це не лише вступ до психоаналізу, а й глибока подорож у природу людської психіки, що стала класичним текстом у світовій науці та гуманітаристиці.

James W. The Principles of Psychology [Джеймс В. Принципи психології]. New York : Henry Holt and Company, 1890. 2 v. (1–2). 1200 p.

Двотомна праця Вільяма Джеймса «*The Principles of Psychology*» (1890) є однією із найвизначніших і найвпливовіших праць у світовій історії психології.

Цей фундаментальний трактат, над яким автор працював понад десятиліття, започаткував нову еру в американській психологічній науці, об'єднавши філософське осмислення психіки з емпіричним аналізом і спостереженням. Видання складається з двох томів загальним обсягом понад 1200 сторінок і стало класичним текстом, що заклав підвалини функціоналізму в психології.

У першому томі Джеймс розглядає базові питання психології як науки: методи дослідження свідомості, значення інтроспекції, взаємозв'язок психології з філософією, біологією й фізіологією. Він виступає проти редукціоністського розуміння психіки, водночас визнаючи цінність наукового методу.

Серед основних тем – свідомість і особистісна ідентичність. В. Джеймс запроваджує концепт «потoku свідомості» (stream of consciousness), наголошуючи на її безперервності, цілісності, індивідуальності та функціональності. Звички (habits) як результат пластичності нервової системи й основа стабільності поведінки. Увага, сприймання, уява, пам'ять, мислення, воля – кожне з цих понять розглянуто як активний процес, який виконує адаптивну функцію для індивіда. В. Джеймс подає свою відому периферійну теорію емоцій (відомою, як теорія Джеймса – Ланге): емоції не передують фізіологічним змінам, а виникають унаслідок їхнього усвідомлення (наприклад, ми плачемо і тому сумуємо).

Другий том заглиблюється у складні психічні процеси: аналіз мотивів і волі – Джеймс пропонує першу психологічну теорію довільного вибору, яка передбачає свідому дію, що конкурує з автоматизмами; релігійні переживання, гіпноз, патології психіки, ідеї особистісного розвитку – ці аспекти стають платформою для майбутньої книги «The Varieties of Religious Experience» (1902). Розглянуто також психофізичну проблему, де В. Джеймс критично осмислює дуалізм, пропонуючи радикальний емпіризм, що прагне поєднати досвід і його суб'єктивну цілісність.

Автор поєднує філософсько-інтроспективний стиль із посиланнями на експериментальні відкриття свого часу (особливо німецької психології – В. Вундта, Г. Еббінгауза), проте уникає механістичної редукції психічного до фізіологічного. Він рішуче стверджує, що психологія має вивчати функції свідомості в контексті поведінки, пристосування та досвіду.

«The Principles of Psychology» започаткувала функціоналізм як напрям у психології, що згодом дав поштовх для біхевіоризму, когнітивізму й гуманістичної психології. Праця вплинула не лише на психологів, а й на філософів, педагогів, літераторів (зокрема, Джойса, Пруста, Вірджинію Вулф), які перейняли концепт потоку свідомості. Книга відіграла ключову роль у формуванні американської школи психології, протиставленої німецькому структуралізму.

Ключові особливості: один із перших англomовних трактатів, що систематизує психологію як самостійну науку; глибокий аналіз базових психічних процесів із філософсько-гуманістичної перспективи; введення ключових понять: habit, self, attention, emotion, stream of consciousness; міст між експериментальною психологією і філософією досвіду; стилістично багата, есеїстично жива мова – поєднання наукового аналізу та літературної виразності.

«The Principles of Psychology» Вільяма Джеймса – це класичне джерело для розуміння розвитку психології, що досі залишається актуальним як філософський і методологічний фундамент гуманітарного знання. Праця є наріжним каменем психології ХХ ст. й обов'язковим текстом для істориків науки, психологів, філософів та культурологів.

Herbart J. F. Psychologie als Wissenschaft, neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik [Психологія як наука, заново обґрунтована на досвіді, метафізиці та математиці]. Königsberg : Friedrich Nicolovius, 1816–1817. 2 vol.

Йоганн Фрідріх Гербарт (1776–1841) – один із найвпливовіших німецьких філософів і педагогів ХІХ ст. У двотомній праці «Psychologie als Wissenschaft, neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik» (укр. «Психологія як наука, заново обґрунтована на досвіді, метафізиці та математиці») започаткував оригінальний підхід до психології, який передбачав поєднання емпіричного вивчення психіки з дедуктивно-побудованою філософською системою та математичним аналізом.

Це фундаментальне видання стало головною спробою перетворити психологію на точну науку, побудовану за аналогією з фізикою, але без зведення психічного до фізіологічного.

У першому томі (1816) Й. Гербарт викладає методологічні й онтологічні засади психології, а саме: визначає психологію як науку про уявлення (Vorstellungen) та їх взаємодію в свідомості, наголошує на необхідності поєднання емпіричного спостереження, метафізичних засад (онтології душі) та математичного моделювання, критикує кантівську думку про неможливість «математичної психології», доводячи, що внутрішній досвід хоча й не безпосередньо вимірюваний, але піддається кількісному опису через зміну інтенсивності, тривалості та суперечності уявлень.

Другий том (1817) містить розгорнуті побудови «механіки уявлень»: розглянуто асоціації, пригнічення, резонанс і конкуренцію уявлень, які Й. Гербарт намагається формалізувати через диференціальні рівняння; вводиться поняття Apperzeption – процес, через який нові уявлення приймаються або відкидаються вже наявною системою свідомості (один із ключових термінів подальшої гербартіанської педагогіки); математична частина базується на поняттях зміни інтенсивності уявлень, що взаємодіють у «просторі душі» за законами аналогічними механіці.

У цій праці автор закладає основи для математичної психології ще до появи експериментальної психології Вундта. Його психологія не редукує психіку до тілесних процесів, натомість пропонує феноменологічну й формалізовану модель психічного життя, яка пояснює динаміку уявлень як суто внутрішній процес.

Відкидаючи душу як субстанцію з властивостями, Гербарт вважає її носієм сил взаємодії уявлень, що піддається кількісному опису.

Праця вплинула на розвиток німецької педагогіки, ставши теоретичним підґрунтям так званої гербартіанської школи (Трапп, Циллер, Райн та ін.).

Ідеї Гербарта щодо *apperzeption*, структури навчального процесу, поєднання психології й дидактики стали базовими для психології виховання XIX століття.

Математичний підхід Гербарта став джерелом натхнення для психофізики (Г. Фехнер) та спроб побудови наукової психології до Вундта.

Хоч ідеї філософа згодом було витіснено емпіричною психологією та експериментом, Herbart залишається важливою постаттю у контексті раціоналістичних пошуків точності в психологічному знанні.

Ключові поняття, які розглянуто в праці: *Vorstellungen* (уявлення) як основна одиниця психіки; *Apperzeption* – процес інтеграції нового досвіду у вже наявну психічну структуру; механіка уявлень – математична модель взаємодії психічних елементів; психологія як наука – заснована на принципах досвіду, метафізики та математики.

Праця «*Psychologie als Wissenschaft...*» Гербарта – це унікальна спроба побудувати системну, логічно впорядковану, математично вивірену психологію, яка поєднує елементи емпірії, раціоналізму й педагогіки. Незважаючи на складність і відносну архаїчність формулювань, вона залишається класичним текстом історії психології, що демонструє зразок філософського мислення про психіку на межі

Titchener E. B. Outline of Psychology [Огляд психології]. New York : Macmillan, 1896. 468 p.

Едвард Бредфорд Тітченер (1867–1927), американський психолог англійського походження, був одним із ключових представників структуралізму – школи психології, яка акцентувала увагу на аналізі свідомого досвіду через його базові елементи. Його праця *Outline of Psychology* (1896) стала першою систематизованою спробою подати психологію як експериментальну науку, розроблену на основі методології Вундта, але адаптовану до академічного середовища США.

Книга є викладом загального курсу психології, орієнтованого на студентів і викладачів, і водночас відображає ранню спробу побудови психологічної теорії як строгої науки, аналогічної до природничих дисциплін. Видання структуровано логічно і поділяється на кілька ключових частин: визначення предмета психології, аналіз структури свідомості, розгляд сенсорних процесів, образів, відчуттів, афектів, асоціацій, уваги, пам'яті та вольових актів.

Тітченер впроваджує чітке розмежування між фізіологічним і психічним, пропонуючи концепцію «ментальних елементів», аналогічних хімічним елементам у науках про матерію. Основний метод дослідження – інтроспекція – розглядається ним як експериментальна процедура, яка має дотримуватися суворих правил і контролю. Автор також обґрунтовує необхідність експериментального підходу в психології, запозичуючи при цьому інструментальний апарат і методологічні підходи з фізіології.

Книга містить численні приклади, схеми, опис експериментів і вправ, що дає змогу використовувати її як навчальний посібник. Хоча в подальшому структуралізм як школа поступився місцем функціоналізму та біхевіоризму,

Outline of Psychology залишився вагомим внеском у становлення психології як науки в США.

Праця Тітченера є цінним джерелом для вивчення історії психологічної науки, особливо періоду її інституалізації наприкінці XIX ст. Публікація репрезентує ранній етап у трансформації філософських ідей про душу в наукову дисципліну, що вивчає функціонування людського розуму через об'єктивні та експериментальні методи.

Wundt W. Einführung in die Psychologie [Вступ до психології]. Leipzig : Wilhelm Engelmann, 1911. 520 p.

Праця «Вступ до психології» В. Вундта (1832–1920) є узагальнювальним викладом основних положень його наукової системи, що сформувала класичну експериментальну психологію як автономну дисципліну. Вундт, засновник першої у світі психологічної лабораторії (Лейпциг, 1879), запропонував у цьому виданні вступний, але концептуально насичений курс, який адресовано як студентам, так і широкому науковому загалу.

Книга, яку написано на завершальному етапі його творчості, підсумовує десятиліття теоретичних пошуків у галузі філософії, фізіології та психології. Вундт послідовно викладає свою систему, що поєднує елементи емпіричного аналізу свідомості, аперцептивної теорії уваги, а також погляди на культурно-історичний розвиток психіки. Особливу увагу приділено методології психології: автор відстоює необхідність розмежування між експериментальною психологією (яка вивчає елементарні психічні процеси) та вищими формами психіки, що досліджуються засобами так званої «Völkerpsychologie» (народної або культурної психології). У праці розглянуто такі ключові теми, як структура і функції свідомості, сенсорне сприймання, емоції, воля, аперцепція, часова структура психічних процесів, мотивація тощо. Увагу акцентовано на логіці наукового дослідження у психології, взаємозв'язку між фізіологією й психологією, проблемі свідомого досвіду, а також філософських підвалинах науки про психіку. Стиль викладу, притаманний авторові, поєднує наукову строгість з філософською широтою, що робить цю працю не лише підручником, а й теоретичним маніфестом цілісної системи психології. У книзі відчувається вплив його праці *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, однак її подано в стислому, більш доступному вигляді.

Робота має велике історичне значення як одне з останніх прижиттєвих узагальнень поглядів В. Вундта. Видання репрезентує унікальний симбіоз природничо-наукового і філософського підходів до вивчення психіки й дає уявлення про масштаби побудови психології як системної науки на початку XX ст. Книга також є цінною для сучасних істориків науки як джерело реконструкції вундтівської парадигми та її впливу на розвиток психології в Європі та за її межами.

XX століття стало періодом становлення психології як повноцінної науки з чітко окресленими галузями та методологіями. Цей процес відбивається в еволюції підручників, які зазнали істотних змін як у змістовому, так і в структурному плані.

До початку 1930-х рр. спостерігається активний розвиток основних психологічних шкіл – біхевіоризму, психоаналізу, гештальтпсихології. У підручниках цього часу з'являються експериментальні описи, перші психометричні інструменти, графіки та ілюстрації. Психологія вже не зводиться до опису «душі», а розглядає конкретні психічні процеси – сприймання, пам'ять, увагу, мотивацію – у межах наукового дослідження. Зростає кількість спеціалізованих курсів з дитячої, педагогічної, соціальної психології.

У середині XX ст. помітною є диференціація між підручниками радянського й західного зразка. У СРСР усі навчальні матеріали були жорстко підпорядковані ідеологічним настановам. Центральною категорією стає «діяльність», яка трактується в контексті марксистсько-ленінської філософії. Підручники демонструють критику західної («буржуазної») психології та характеризуються нормативністю і методологічною заданістю. Натомість у західних країнах відбувається когнітивна революція, психологія інтегрується з лінгвістикою, кібернетикою, нейронауками. Підручники стають міждисциплінарними, зосередженими на розумінні інформаційних процесів, пам'яті, мислення, навчання.

У другій половині XX ст. підручники з психології дедалі більше орієнтуються на міждисциплінарність, методологічний плюралізм і дидактичну функціональність. Вони містять тестові завдання, діагностичні методики, вправи для саморефлексії. У країнах радянського простору підручники мали яскраво виражене ідеологічне забарвлення та підпорядковувалися принципам марксистсько-ленінської філософії, водночас у західному світі спостерігалось зростання інтересу до гуманістичної та когнітивної психології.

Ключові характеристики: однорідна структура: вступ – психічні процеси – особистість – діяльність; мова офіційна, без проблемних запитань, без кейсів; цілковите ігнорування особистісної, емоційної, гуманістичної тематики. Змістові домінанти: марксистсько-ленінська ідеологія як основа всієї термінології та інтерпретацій; пріоритет фізіологічного підходу (павловські рефлексі, центральна нервова система); знецінення «буржуазної» психології (психоаналізу, гуманізму, гештальту); психологія особистості як функція соціального формування.

ПРОГРАМИ ТА МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ З ПСИХОЛОГІЇ (1920–1991 рр.)

Косма Т. В. Загальна психологія : метод. вказівки для студентів-заочників ун-тів. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. 76 с.

Це видання є типовим прикладом радянської методичної літератури початку 1960-х рр., спрямованої на забезпечення навчального процесу в системі заочної вищої освіти. Праця доцента Т. Косми, викладача Львівського державного університету імені Івана Франка, створена з урахуванням потреб студентів-заочників, які опановують курс загальної психології в межах гуманітарних і педагогічних спеціальностей.

У методичних вказівках викладено стисле теоретичне резюме основних розділів курсу загальної психології відповідно до програмних вимог тогочасної радянської освітньої системи. Особливу увагу приділено чіткому структуруванню матеріалу – кожен розділ містить короткий теоретичний огляд, перелік основних понять і категорій, запитання для самоконтролю, а також список рекомендованої літератури. Автор прагне орієнтувати студентів на засвоєння фундаментальних психологічних знань у межах діалектико-матеріалістичного світогляду, що відповідає ідеологічним засадам часу.

Серед розглянутих тем: предмет і методи психології, психічні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява), емоції і воля, а також елементи психології особистості та індивідуальні відмінності. В основі викладу лежить класична радянська психологічна традиція.

Методичні вказівки не містять експериментальних або емпіричних матеріалів, однак мають практичне спрямування – допомогти студентам у підготовці до заліків, іспитів, написанні контрольних і курсових робіт. Видання має чітко визначену дидактичну функцію та демонструє типову форму науково-методичної підтримки вищої освіти радянського періоду.

Праця є важливим історико-дидактичним джерелом, що ілюструє як змістові, так і методологічні особливості викладання психології у 1960-х рр. в УРСР. Видання дає уявлення про тогочасну психологічну термінологію, освітні підходи та характер взаємодії між студентом-заочником і навчально-методичними матеріалами.

Костюк Г. С. Психологія в середній школі : метод. вказівки. Київ : Рад. шк., 1948. 84 с.

Методична праця академіка Г. С. Костюка (1899–1982), одного з провідних українських психологів ХХ ст., присвячена організації викладання психології у старших класах середньої школи в умовах радянської освітньої системи повоєнного періоду. Видання має важливе значення як зразок педагогічно-психологічної методики, адаптованої до шкільного навчання в УРСР, і водночас як джерело відображення офіційної ідеологічної лінії в гуманітарній освіті кінця 1940-х рр.

У методичних вказівках викладено зміст курсу «Психологія», який включено до навчальних планів середньої школи як самостійну дисципліну. Основна мета

курсу – сформувати в учнів початкові наукові уявлення про психіку людини, її розвиток і функціонування, а також закласти підґрунтя для педагогічного мислення та самовиховання. Курс орієнтовано переважно на учнів 9–10 класів.

Видання містить: програмно-методичну структуру курсу психології; рекомендації щодо форм, методів і засобів викладання; дидактичні поради вчителю щодо організації бесід, пояснень, демонстрацій, дискусій; зразки запитань для обговорення; вказівки до практичної роботи з учнями (спостереження, вправи, мінідослідження); бібліографію рекомендованої літератури для вчителя.

Подання матеріалу побудовано на основі радянської психологічної науки 1930–1940-х років і відображає її провідні концепти: рефлексорна природа психіки, єдність свідомості й діяльності, роль умовних рефлексів, значення колективу у формуванні особистості тощо. Водночас праця вирізняється прагненням зробити психологічні знання доступними, наочними та прикладними для старшокласників.

Книга розкриває не лише навчально-методичний, а й виховний потенціал психології, наголошуючи на її ролі у формуванні морального обличчя радянського громадянина. Ідеологічні елементи (висвітлення ролі марксистсько-ленінської філософії, критика буржуазної психології) органічно інтегровані в науково-педагогічну рамку, що було типовим для освітніх видань того часу.

Видання є важливим історико-педагогічним документом, що репрезентує зусилля з впровадження психологічної освіти у загальноосвітню школу в умовах післявоєнної відбудови. Водночас книга відображає ранній етап розвитку педагогічної психології в Україні, пов'язаний із іменем Костюка як ініціатора інтеграції наукової психології в освітню практику.

Ніколенко Д. Ф. Загальна психологія : метод. вказівки для самост. вивчення курсу студентами-заочниками пед. ін-тів. Київ : Вища шк., 1972. 76 с.

Посібник, створений доктором психологічних наук Д. Ф. Ніколенком, є прикладом методичного забезпечення навчального процесу в системі заочної освіти педагогічного профілю на початку 1970-х рр. в Україні (УРСР). Видання орієнтовано на студентів-заочників педагогічних інститутів, які опановують курс загальної психології в умовах обмеженого аудиторного навантаження та потребують структурованої допомоги для організації самостійної роботи.

Методичні вказівки охоплюють основні теми курсу загальної психології: предмет і методи психології, психічні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, мислення, уява), емоції і мотивація, розвиток психіки, основи особистості та індивідуальних відмінностей. Кожен розділ супроводжується стислим викладом теоретичного матеріалу, переліком ключових понять, контрольними запитаннями та рекомендаціями щодо літератури для поглибленого вивчення.

Особливу увагу автор приділяє формуванню у студентів умінь систематизувати знання, аналізувати основні психологічні поняття та застосовувати їх у педагогічній практиці. Матеріал викладений із урахуванням діалектичного матеріалізму, що було типовим для радянської психології того періоду, з акцентуванням на взаємозв'язку психіки і діяльності.

Видання спрямовано на полегшення процесу самонавчання, допомагаючи студентам самостійно організувати час і структуру засвоєння матеріалу, ефективно

підготуватися до заліків та іспитів. У методичних вказівках подано також поради щодо користування додатковими джерелами і планування навчального процесу.

Ця праця є типовим прикладом радянського підходу до організації заочної форми педагогічної освіти, що поєднує наукову строгість з практичною орієнтацією. Вона відображає основні тенденції розвитку психології як фундаментальної дисципліни для педагогів, репрезентує рівень методологічної культури тогочасної освітньої системи в Україні та є важливим джерелом для вивчення історії психологічної освіти в СРСР, особливо в контексті розвитку заочної педагогічної підготовки. Посібник демонструє структурний і змістовий підхід до навчання психології, адаптований до потреб студентів із мінімальним аудиторним навантаженням, що мало суттєве значення для масової підготовки педагогічних кадрів у той час.

Ніколенко Д. Ф. Психологія. Вип. II : Методичні вказівки для студентів загальнонаукових факультетів. Київ : Рад. шк., 1964. 60 с.

Видання є другим випуском методичних вказівок, розроблених доктором психологічних наук Дмитром Федоровичем Ніколенком для студентів загальнонаукових факультетів вищих навчальних закладів. Посібник призначено для систематизації та поглиблення знань із загальної психології, що викладається як базова дисципліна для студентів різних спеціальностей гуманітарного, природничого і педагогічного профілів.

Методичні вказівки структуровано відповідно до навчальної програми та містять ключові теми психології: предмет і методи науки про психіку, основні психічні процеси (відчуття, сприйняття, увага, пам'ять, мислення, уява), емоції і воля, психологія особистості та індивідуальних відмінностей. Вказівки містять чіткі й стислі теоретичні виклади, переліки ключових термінів, контрольні питання та завдання для самоконтролю, що полегшує самостійну роботу студентів.

Особливістю цього видання є акцент на інтеграції психологічних знань із загальнонауковою підготовкою, що дає змогу студентам різних факультетів ефективно засвоювати психологічні основи та застосовувати їх у майбутній професійній діяльності. Автор дотримує діалектичного матеріалізму – базової філософської основи радянської психології того часу, наголошує на єдності свідомості й діяльності, ролі соціального середовища у формуванні психіки, значенні об'єктивного дослідження.

Методичні вказівки мають практичне спрямування – допомагають організувати самостійну роботу студентів, структурувати навчальний процес, підготуватися до заліків і екзаменів. Завдяки лаконічності викладу й чіткій систематизації матеріалу посібник є зручним інструментом як для аудиторного, так і для заочного навчання.

Праця є цінним джерелом для розуміння методичних підходів до викладання психології у вищій школі СРСР 1960-х рр. Вона ілюструє особливості формування психологічної освіти як загальнонаукової дисципліни для широкого кола студентів і відображає ідеологічні та наукові тенденції радянської психології в цей період. Видання також є важливим для істориків психології як приклад навчальної методики з урахуванням специфіки радянської освітньої системи.

Ніколенко Д. Ф., Чамата П. Р. Психологія. Вип. I : Програма і робочий план вивчення курсу : для студентів загальнонаук. ф-тів вищ. учбових закл. Київ : Рад. шк., 1962. 24 с.

Цей короткий, але вкрай важливий документ є офіційною навчально-методичною програмою та робочим планом курсу загальної психології, призначеного для студентів загальнонаукових факультетів радянських вищих навчальних закладів. Співавторами документа виступили провідні українські психологи – доктор психологічних наук Д. Ф. Ніколенко та кандидат психологічних наук П. Р. Чамата, що свідчить про науковий рівень і авторитетність матеріалу.

Програма окреслює структуровану схему викладання курсу, спрямовану на систематичне й послідовне засвоєння фундаментальних понять і теорій психології, відповідно до тодішніх державних освітніх стандартів та ідеологічних вимог. Визначено зміст основних тем – предмет і методи психології, психічні процеси, психічні властивості особистості, розвиток психіки, взаємозв'язок психіки з діяльністю та соціальним середовищем.

Робочий план детально регламентує темп викладання, часові рамки на опрацювання окремих розділів, форми контролю знань та рекомендації щодо організації аудиторної і самостійної роботи студентів. Програма акцентує увагу на соціальній і практичній значущості психологічних знань.

Видання орієнтовано на забезпечення єдності методичних підходів у викладанні психології на загальнонаукових факультетах, сприяє уніфікації навчальних курсів у різних вищих навчальних закладах, що дає можливість формувати у студентів цілісне розуміння предмета як фундаментальної науки про психіку.

Цей документ має велике методологічне й організаційне значення в історії психологічної освіти в Україні і СРСР загалом. Він відображає характерні для тогочасної радянської системи стандарти і підходи до формування психологічної компетентності студентів широкого профілю, є джерелом для дослідження структури й змісту радянської психологічної освіти початку 1960-х рр. та демонструє, як наукові принципи поєднувалися з ідеологічними вимогами в освітній практиці.

Програми педагогічних училищ. Психологія. Київ, 1945. 4 с.

Документ є офіційною програмою викладання курсу психології в педагогічних училищах Української РСР у післявоєнний період. Програму розроблено в умовах радянської системи освіти, яка на той час перебувала в процесі відновлення після значних втрат, спричинених Другою світовою війною.

Програма визначає основні завдання і зміст курсу психології як фундаментальної дисципліни для підготовки майбутніх педагогів. Вона орієнтована на формування у студентів базових знань про психіку людини, її розвиток, закономірності поведінки, а також на розвиток педагогічного мислення і умінь застосовувати психологічні знання в освітньому процесі.

Програма є стислою, лаконічною і водночас чіткою, що було обумовлено необхідністю швидко й ефективно організувати навчальний процес у педагогічних училищах з урахуванням обмеженого часу та ресурсів. Вона містить перелік основних тем для вивчення, які охоплюють предмет і методи психології, основні

психічні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, мислення), психічні властивості особистості, а також психологічні основи педагогічної діяльності.

Програма передбачає використання практичних методів викладання, таких як бесіди, спостереження, аналіз конкретних педагогічних ситуацій, що сприяло закріпленню теоретичних знань у практичній діяльності майбутніх вчителів. Значну увагу приділено ідеологічним засадам радянської педагогіки, зокрема формуванню в студентів світогляду, що базується на марксистсько-ленінських принципах і ролі колективу та суспільства у розвитку особистості.

Програма є важливим джерелом для вивчення історії педагогічної психології в Україні та в СРСР загалом, зокрема у контексті післявоєнної відбудови системи освіти. Вона демонструє ранній етап інтеграції психологічних знань у підготовку педагогічних кадрів і відображає ідеологічні, методичні та організаційні особливості навчання психології в радянських педагогічних училищах середини 1940-х рр. Програма є цінним матеріалом для дослідників історії освіти, психології та педагогіки.

Програми педагогічних училищ. Психологія. Київ, 1946. 4 с.

Програма представляє офіційний навчально-методичний документ, затверджений для викладання курсу психології в педагогічних училищах Української РСР у 1946 р. – у період інтенсивної післявоєнної відбудови освітньої системи. Програма є продовженням і розвитком аналогічного документа 1945 р. і відображає деякі корекції та уточнення, внесені відповідно до нових освітніх та ідеологічних вимог радянської системи.

Курс психології в педагогічних училищах розглянуто як базову дисципліну, яка передбачає формування у майбутніх педагогів ґрунтовних знань про психіку людини, закономірності розвитку й функціонування психічних процесів, особливості дитячої психології, а також розвиток умінь застосовувати психологічні знання у навчально-виховній діяльності.

Програму структуровано у вигляді короткого плану, окреслено основні розділи курсу: предмет і методи психології, психічні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, мислення), психічні властивості особистості, розвиток психіки, соціальна природа особистості, психологічні основи педагогічної діяльності. Особливу увагу приділено практичній спрямованості курсу – формуванню у студентів навичок аналізу педагогічних ситуацій з позицій психології, розвитку спостережливості та педагогічної інтуїції.

Наголошено на інтеграції марксистсько-ленінської ідеології в структуру курсу, з акцентом на соціальному детермінізмі психіки, ролі колективу і суспільних умов у формуванні особистості, що відповідає офіційній ідеології радянського часу.

Враховуючи невеликий обсяг програми (чотири сторінки), вона виконує роль основи для розроблення навчальних планів і методичних матеріалів у педагогічних училищах, встановлюючи єдині стандарти викладання психології.

Програма 1946 р. є важливим свідченням процесів організації та стандартизації педагогічної освіти в умовах післявоєнної відбудови СРСР. Вона демонструє методологічні та ідеологічні підходи до формування психологічної компетентності майбутніх педагогів і слугує джерелом для дослідження

особливостей радянської освітньої політики середини 1940-х рр. та є цінним документом для істориків педагогіки й психології, які вивчають етапи становлення професійної підготовки педагогічних кадрів в Україні.

Програми педагогічних училищ. Психологія. Київ, 1947. 4 с.

Програма є офіційним навчально-методичним документом, затвердженим для викладання курсу психології у педагогічних училищах Української РСР у 1947 р. Вона продовжує серію програм післявоєнного періоду, відображаючи подальший розвиток системи педагогічної освіти в радянській Україні. Програма стала результатом уточнення та узгодження змісту курсу відповідно до потреб відновлення освітньої системи та ідеологічних вимог радянського часу.

Курс психології у педагогічних училищах визначено як фундаментальну дисципліну, що сприяє формуванню у студентів знань про основи психіки, її структуру, функції та розвиток, а також про взаємозв'язок психіки з діяльністю та соціальним середовищем. Особливу увагу приділено практичному застосуванню психологічних знань у педагогічній діяльності, формуванню професійних навичок спостереження, аналізу поведінки учнів, розумінню особливостей вікового розвитку.

Програма охоплює ключові теми: предмет і методи психології, основні психічні процеси (сприймання, увага, пам'ять, мислення), психічні властивості особистості, розвиток психіки, соціальна детермінованість психічних явищ, психологічні основи виховної роботи. Передбачено комплексний підхід до навчання, у тому числі теоретичні лекції, практичні заняття та самостійну роботу.

Ідеологічний складник програми відображає домінування марксистсько-ленінських принципів у науковому підході з акцентуванням уваги на соціальній природі психіки, ролі колективу та суспільства в становленні особистості. Такий підхід відповідав загальній політиці радянської освіти, спрямованій на виховання свідомого громадянина і професійного педагога, відданого ідеалам соціалізму.

За обсягом (чотири сторінки) програма є стислим і чітким документом, що визначає стандарти викладання психології в педагогічних училищах, регламентує зміст курсу та форми організації навчального процесу.

Програма 1947 р. є важливим етапом у формуванні системи психологічної освіти педагогічних працівників у післявоєнній Україні. Вона ілюструє, як на практиці реалізовувалися ідеологічні та методичні принципи радянської педагогіки у сфері підготовки кадрів. Цей документ є цінним джерелом для досліджень історії педагогічної психології, освітньої політики й практики радянського періоду, а також для вивчення процесів стандартизації та систематизації навчальних курсів у педагогічних училищах.

ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ, СЛОВНИКИ ТА ІНШІ МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ З ПСИХОЛОГІЇ (1921–1991 рр.)

**Загальна, вікова і педагогічна психологія : практикум / ред. Д. Ф. Ніколенко.
Київ : Вища шк., 1980. 205 с.**

Практикум «Загальна, вікова і педагогічна психологія» за редакцією відомого українського психолога Д. Ф. Ніколенка є комплексним навчальним посібником, розробленим для студентів педагогічних і психологічних факультетів вищих навчальних закладів. Видання має на меті поглибити і закріпити теоретичні знання через систематичну практичну роботу з формування навичок психологічного аналізу, діагностики й застосування психологічних методів у навчально-виховній діяльності.

Практикум охоплює три основні блоки: загальну, вікову і педагогічну психологію. У першому розділі увагу зосереджено на основних поняттях, психічних процесах, явищах і механізмах психічної діяльності. Другий розділ присвячено закономірностям розвитку психіки на різних вікових етапах – від дитинства до юнацтва, з акцентом на психологічних особливостях розвитку особистості. У третьому блоці розглянуто практичні аспекти застосування психологічних знань у педагогіці, педагогічну діагностику, методи вивчення й розвитку учнів, психологічні основи виховання й навчання.

Посібник містить практичні завдання, вправи, тести, кейси для аналізу, методичні рекомендації щодо проведення досліджень і виконання лабораторних робіт. Такий підхід сприяє розвитку у студентів аналітичного мислення, вміння працювати з психологічною інформацією, застосовувати теоретичні знання у професійній діяльності.

Особливістю видання є його відповідність тодішнім освітнім стандартам і методології радянської психології 1980-х рр., яка базується на діалектичному матеріалізмі та соціалістичній педагогіці. Практикум акцентує увагу на формуванні цілісної особистості, здатної ефективно діяти в соціальному й педагогічному середовищі.

Практикум є важливим навчальним ресурсом, що посилює методичну базу підготовки психологів і педагогів у вищих навчальних закладах України ХХ ст. Він відображає рівень розвитку теоретичної і практичної психології в радянський період, методологічні підходи до навчання, а також сприяє професійному становленню майбутніх спеціалістів. Практикум має значення як для історії психологічної освіти, так і для сучасних досліджень у галузі педагогічної психології та методики викладання.

Короткий психологічний словник / [уклад. В. І. Войтко та ін.] ; за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1976. 192 с.

«Короткий психологічний словник» – це систематизоване і лаконічне довідкове видання, розроблене колективом авторів під керівництвом відомого українського психолога В. Войтка. Словник покликаний задовольнити потреби студентів,

викладачів, практичних психологів і широкого кола фахівців у доступному та компактному ресурсі з основних понять і термінів психологічної науки.

Видання містить близько тисячі статей, які охоплюють ключові категорії загальної, вікової, педагогічної, клінічної, соціальної, трудової психології, а також суміжних дисциплін. Кожен термін подано з коротким, чітким і точним визначенням, що відповідає науково-методологічним стандартам радянської психології 1970-х рр. Особливу увагу приділено однозначності тлумачень і збереженню наукової коректності, що робить словник надійним інструментом для орієнтації в психолого-педагогічній термінології.

Словник розрахований на швидкий і зручний пошук необхідної інформації, що сприяє як засвоєнню основ психологічних знань, так і їх застосуванню у навчальній, науковій і практичній діяльності. Видання враховує специфіку радянської наукової традиції, включаючи терміни, пов'язані з марксистсько-ленінською філософією, ідеологією та методологією.

Крім основних визначень, у словнику в окремих випадках подано короткі історичні відомості про розвиток понять або короткі посилання на класичні теоретичні школи, що розширює загальний контекст сприйняття термінів.

Видання є важливим джерелом у системі психологічної освіти СРСР, яке сприяло стандартизації термінології й підвищенню якості підготовки фахівців, та відіграє значну роль у формуванні загального мовного фундаменту для психологів і педагогів із забезпеченням єдності наукового дискурсу. Словник має історичну цінність як документ, що відображає стан психологічної науки і методології радянського періоду, а також залишається корисним для сучасних дослідників історії психології та педагогіки.

Костюк Г. С. Навчальний процес і психічний розвиток учнів. Київ : Рад. шк., 1972. 295 с.

Монографія відомого українського психолога і педагога Г. С. Костюка «Навчальний процес і психічний розвиток учнів» є фундаментальним дослідженням, присвяченим взаємозв'язку між організацією навчальної діяльності та психічним розвитком школярів різного віку. Наукова праця має вагоме значення для теорії та практики радянської педагогіки і психології другої половини ХХ ст.

Автор розглядає освітній процес не лише як формальний освітній механізм, а й як складну систему взаємодії, що безпосередньо впливає на розвиток психічних функцій, особистості, мотивації і поведінки учнів. Особливу увагу приділено питанням вікової психології, диференціації навчальних завдань з урахуванням психофізіологічних і психологічних особливостей учнів, а також розвитку пізнавальних процесів (увага, пам'ять, мислення).

У монографії проаналізовано роль педагогічної діяльності у формуванні емоційно-вольової сфери, соціальних якостей і особистісних рис, що є важливими для всебічного розвитку учнів. Наголошено на необхідності створення умов для гармонійного психічного розвитку через цілеспрямовану організацію навчального процесу, врахування індивідуальних особливостей і застосування диференційованих підходів у навчанні.

Методологічна основа дослідження базується на принципах марксистсько-ленінської психології, діалектичного матеріалізму, які посилюють соціальний характер психічного розвитку і його нерозривний зв'язок із навчально-виховним процесом. Автор широко використовує емпіричні дані, експериментальні матеріали, а також аналізує педагогічні практики та наукові концепції того часу.

Книга містить теоретичні розділи, а також рекомендації щодо практичного застосування здобутих знань у школі, що робить її корисною не лише для науковців, а й для педагогів, методистів, психологів.

Праця як один із ключових внесків у радянську психологічну педагогіку 1970х рр. сприяла поглибленню розуміння взаємозв'язку між навчанням і розвитком особистості, обґрунтуванню диференційованих педагогічних підходів і підвищенню ефективності навчального процесу. Це видання зберігає своє наукове й практичне значення для історії психології освіти і є цінним джерелом для дослідників педагогіки, вікової психології та методики навчання.

Костюк Г. С. Психологія : посіб. кн. для студ. пед. вищ. шк. Київ : Рад. шк., 1939. 575 с.

Посібник видатного українського психолога і педагога Г. Костюка є одним із перших комплексних навчальних видань із психології, створених спеціально для студентів педагогічних вищих навчальних закладів України в довоєнний період. Ця монументальна праця стала фундаментом для формування систематизованого викладання психології в педагогічній освіті того часу. У книзі детально розглянуто основи загальної психології, психічні процеси, закономірності розвитку психіки, основи індивідуальності та особистості, а також взаємозв'язок психіки з поведінкою й діяльністю людини. Висвітлено питанням вікової та педагогічної психології, що відповідає профілю підготовки майбутніх педагогів.

Автор обґрунтовує роль психології як фундаментальної науки для розуміння навчального і виховного процесів, наголошує на важливості наукового підходу до вивчення психічних явищ, застосування експериментальних методів і діагностики у педагогічній практиці. Книга містить теоретичні положення, класичні й сучасні на той час психологічні концепції, а також методичні рекомендації для студентів.

Видання вирізняється системністю викладу, науковою ґрунтовністю і методичною спрямованістю, що робить його цінним як для теоретиків, так і для практиків педагогічної психології. Значну увагу приділено не лише опису психічних процесів, а й їх застосуванню у навчанні, вихованні, розвитку дітей і молоді.

Контекст видання відображає тодішні ідеологічні впливи – поєднання наукового матеріалізму з радянською ідеологією, що було характерним для освітньої політики 1930-х рр. Проте автор зміг створити ґрунтовний науковий посібник, який зберігав наукову об'єктивність і виконував важливу освітню функцію.

Посібник став одним із ключових джерел психологічної освіти в Україні довоєнного періоду, заклавши основи системного викладання психології в педагогічних вишах. Він зробив вагомий внесок у формування професійної підготовки педагогів, поєднуючи теоретичні знання і практичні рекомендації. Видання має велике історичне і наукове значення для вивчення розвитку

психологічної науки і освіти в Україні, а також є цінним ресурсом для дослідників історії психології і педагогіки.

Лобачова В. Г. Основи загальної та медичної психології. Київ : Вища шк., 1969. 180 с.

Підручник В. Лобачової «Основи загальної та медичної психології» є системним науково-методичним виданням, спрямованим на формування базових знань із загальної психології та її прикладного напрямку – медичної психології. Книга орієнтована на студентів медичних, педагогічних і психологічних факультетів, а також лікарів-практиків і психологів, зацікавлених у міждисциплінарному підході до вивчення психіки в контексті здоров'я й хвороби.

У першій частині видання подано основні теоретичні положення загальної психології: природа психіки, психічні процеси (сприйняття, увага, пам'ять, мислення, емоції), психічна діяльність і поведінка людини. Автор детально розглядає механізми пізнавальної діяльності та структуру психіки, акцентуючи увагу на наукових основах психології як самостійної науки.

Другу частину присвячено медичній психології – відносно новому напрямку, що розвивався в 1960-х рр. і зосереджувався на взаємозв'язку психологічних процесів зі станом здоров'я людини, особливостями перебігу і реабілітації різних захворювань. У цій частині висвітлено роль психологічних чинників у формуванні, перебігу та лікуванні соматичних хвороб, психологічні методи діагностики і корекції, а також особливості роботи медичного персоналу з пацієнтами.

Видання вирізняється міждисциплінарним підходом, що поєднує класичні психологічні теорії з практичними потребами медицини. Книга базується на сучасних для 1960-х рр. наукових даних, містить приклади клінічних досліджень, узагальнення психологічних закономірностей, що впливають на здоров'я, та рекомендації щодо застосування психологічних знань у медичній практиці.

Методологічна база автора спирається на діалектичний матеріалізм, радянську психологічну науку та принципи комплексного підходу до людини як біопсихосоціальної істоти.

Підручник «Основи загальної та медичної психології» В. Г. Лобачової став важливим кроком у розвитку психології як прикладної науки в Україні другої половини ХХ ст. Книга заклала теоретичні й методичні основи медичної психології, сприяла підвищенню кваліфікації медичних працівників, а також зміцненню міждисциплінарної взаємодії медицини і психології. Видання має велике значення для розвитку психологічної науки, практичної медицини і педагогіки здоров'я, а також є цінним джерелом для історичних досліджень у галузі психології та медичної освіти.

Максименко С. Д. Проблеми психології творчості. Київ : Наук. думка, 1988. 240 с.

Монографія видатного українського психолога С. Максименка «Проблеми психології творчості» є ґрунтовним науковим дослідженням у сфері психології творчої діяльності. Видання присвячено вивченню сутності творчості

як психічного феномену, механізмів її виникнення та розвитку, а також ролі творчого мислення в різних сферах людської діяльності.

Автор аналізує основні теоретичні підходи до визначення творчості, розкриває особливості когнітивних процесів, які лежать в основі творчого мислення, таких як уява, інтуїція, здатність до асоціації та перебудови наявних знань. Особливу увагу приділено питанням мотивації творчої діяльності, впливу особистісних чинників і соціального середовища на розвиток творчого потенціалу.

Видання охоплює широкий спектр тем – від психологічних основ творчості й творчого генія до методів діагностики і розвитку творчих здібностей. Розглянуто творчість як складний багатокомпонентний процес, що передбачає пошук нових ідей, їх опрацювання, критичне оцінювання та реалізацію. Книга містить аналіз емпіричних досліджень, експериментальних методів і практичних рекомендацій щодо стимулювання творчості в освіті, науці, мистецтві й на виробництві.

Важливим складником дослідження є інтеграція досягнень радянської психології з міжнародними концепціями творчості, що відображає прагнення автора до синтезу знань і пошуку універсальних закономірностей творчої діяльності.

Методологічна основа роботи спирається на принципи діалектичного матеріалізму, що визначає творчість як діалектичний процес розвитку і перетворення, тісно пов'язаний із соціально-історичними умовами.

Монографія як вагомий внесок у розвиток теоретичної психології творчості в Україні слугувала основою для подальших досліджень, впровадження психологічних технологій розвитку творчого потенціалу в освітніх і виробничих системах, а також стала корисним джерелом для викладачів, науковців, психологів-практиків і педагогів. Книга сприяла формуванню цілісного розуміння творчості як складного багатогранного психічного явища та розвитку методів його дослідження й підтримки.

На допомогу викладачеві психології в середній школі : зб. ст. / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Рад шк., 1953. 184 с.

Збірник статей, упорядкований і відредагований відомим українським психологом і педагогом Григорієм Костюком, є важливим методичним посібником для викладачів психології середньої школи. Видання створено з метою підвищення науково-методичного рівня педагогів, які працюють із психологічними дисциплінами у школі, та надання практичних рекомендацій щодо ефективного викладання курсу психології.

У збірнику представлено статті провідних психологів і педагогів того часу, які охоплюють ключові теми загальної, вікової та педагогічної психології, адаптовані до навчальних потреб середньої школи. Особливу увагу звернуто на питання методики викладання, формування психологічних знань у учнів, розвитку пізнавальних процесів, емоційної сфери і моральних якостей молоді.

Автори статей, опублікованих у збірнику, аналізують психологічні основи навчання й виховання, наголошують на важливості врахування вікових особливостей

школярів, розглядають питання організації навчального процесу, мотивації, а також способи подолання труднощів у засвоєнні матеріалу. Подано рекомендації щодо застосування активних форм і методів роботи на уроках психології, спрямованих на розвиток самостійності мислення, творчих здібностей і соціальної адаптації учнів. Методологічно збірник базується на досягненнях радянської психологічної науки середини ХХ ст., поєднуючи класичні теорії з практичними аспектами педагогіки. Видання відповідає ідеологічним і науковим вимогам радянської освіти, зосереджуючи увагу на формуванні всебічно розвиненої особистості, готової до активної участі у суспільному житті.

Збірник став одним із перших комплексних методичних ресурсів, який уможливив упорядкування й систематизацію знань із психології для шкільної педагогіки в Україні, сприяв значному посиленню методичної бази викладачів, підвищенню ефективності викладання психології та поширенню психологічної освіти серед учнів. Видання має історичне і наукове значення як джерело, що відображає рівень розвитку педагогічної психології та її практичного застосування в середній школі 1950-х рр.

Ніколенко Д. Ф., Проколієнко Л. М. Вступ до психології: лекції для студентів-заочників. Київ : КДПІ, 1980. 104 с.

Навчальний посібник створено з урахуванням специфіки навчальної діяльності студентів-заочників педагогічних інститутів, для яких питання самостійного опрацювання навчального матеріалу має першочергове значення. Видання є збірником стислих, але концептуально насичених лекцій, що охопили основи загальної психології. Посібник орієнтований на формування цілісного уявлення про психологію як науку, її завдання, методи, структуру та місце в системі гуманітарного знання.

У вступній частині автори розглядають предмет і методи психології, її зв'язки з іншими науками, етапи розвитку вітчизняної та світової психологічної думки, приділяючи увагу також ідейним засадам радянської психології. У наступних розділах розглянуто психічні процеси – пізнавальні (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява), емоційно-вольову сферу, а також структуру особистості, її формування і розвиток.

Зміст лекцій викладено в логічній послідовності – від загального до конкретного, з постійною опорою на приклади з навчально-виховного процесу та практики педагогічної діяльності. Наголошено на значенні психологічних знань для майбутнього вчителя, особливо в контексті виховання учнів, урахування вікових й індивідуальних особливостей, а також формування навичок психолого-педагогічного аналізу поведінки та навчання дитини. Приділено увагу і методологічним аспектам з акцентуванням на діалектико-матеріалістичних засадах наукового пізнання психіки, що було характерною рисою навчальних матеріалів радянської доби. Матеріал викладено в доступній формі, з дотриманням вимог до наукової систематизації, що дає змогу студентам не лише засвоїти базові поняття, а й опанувати логіку психологічного мислення.

Посібник посів вагоме місце серед навчальних матеріалів для заочної форми навчання педагогічних ВНЗ 1970–1980-х рр. Його структура сприяла самостійному

засвоєнню курсу, а зміст – формуванню у майбутніх педагогів необхідного психолого-педагогічного підґрунтя. Видання має історико-освітню цінність як приклад адаптації психологічного знання до освітніх реалій свого часу, а також як свідчення розвитку радянської педагогічної психології наприкінці ХХ ст.

Ніколенко Д. Ф., Проколієнко Л. М. Вступ до психології: лекції для студентів-заочників. Ч. II. Київ : КДПІ, 1982. 80 с.

Публікація є продовженням навчального посібника «Вступ до психології», спеціально підготовленого для студентів-заочників педагогічних інститутів. У виданні – другій частині курсу продовжено виклад ключових положень загальної психології з урахуванням специфіки самостійної підготовки студентів, які здобувають педагогічну освіту.

Частина посібника зосереджена переважно на поглибленому вивченні особистісної та соціально-психологічної проблематики. Розглянуто такі теми, як структура особистості, темперамент, характер, здібності, мотивація діяльності, самосвідомість, воля та емоційна регуляція поведінки. Значну увагу приділено соціальним аспектам розвитку особистості, зокрема впливу колективу, спілкуванню, навчально-виховному середовищу.

Особливо цінним у методичному плані є виклад матеріалу в лекційному форматі, що поєднує лаконічність і системність із науковою обґрунтованістю та педагогічною доцільністю. Матеріал подано у доступній формі, із чітким окресленням основних понять, логічних переходів, ідейних акцентів та прикладів із педагогічної практики, що сприяє ефективному засвоєнню змісту курсу під час самостійної роботи студентів.

Методологічною основою видання, як і в попередній частині, є принципи марксистсько-ленінської філософії, які домінували в радянській психології того часу. При цьому автори демонструють обізнаність з класичними концепціями психології та з методологічними підходами, що відображають єдність свідомості й діяльності, соціальної зумовленості психіки.

Друга частина курсу «Вступ до психології» завершує цілісний навчально-методичний комплекс, адаптований до потреб заочної форми навчання педагогічних спеціальностей. Видання стало надійною опорою для студентів у самостійному опануванні основ психології педагогічної діяльності та відіграло значну роль у поширенні систематизованих знань про психіку і особистість у педагогічному середовищі 1980-х рр., що стало свідченням тогочасних тенденцій у методичному забезпеченні психологічної освіти в Україні.

Огієнко І. І. Наука про душу : психологія для народних шкіл. Вінніпег : Накладом т-ва «Просвіта», 1922. 126 с.

Унікальне за змістом і формою видання є однією з перших спроб популяризації українською мовою психологічного знання серед широких мас української еміграції в Канаді. Написане визначним українським ученим, педагогом, мовознавцем і церковним діячем Іваном Івановичем Огієнком (відомим також, як митрополит Іларіон), наукова праця поєднує наукову інформативність із глибоким гуманістичним змістом і виразною національною ідеєю.

Видання розрахований передусім на вчителів народних шкіл, учнів старших класів, а також усіх, хто прагне ознайомитися з основами психології – науки про душу – українською мовою. Книгу структуровано у формі коротких змістових розділів, де у доступній і водночас філософсько-осмисленій манері викладено уявлення про душу, психічні процеси, людське пізнання, емоції, волю, характер, пам'ять і свідомість.

Посібник розпочинається з обґрунтування значення психології як науки в житті людини, зокрема вчителя, і акцентує увагу на важливості морального й духовного виховання, що ґрунтується на знанні внутрішнього світу людини. Автор поєднує елементи наукової психології початку ХХ ст. з християнською антропологією, етнопедагогікою та національними виховними ідеалами. Термінологія в праці є зрозумілою і водночас наближеною до традицій української філософської і богословської думки.

З особливим педагогічним тактом вчений пояснює поняття свідомості, душевних станів, внутрішньої боротьби добра і зла, формування волі та характеру. Крім наукових понять, у тексті часто трапляються приклади з повсякденного життя, української культури, народної мудрості, що значно підвищує практичну і виховну цінність книги.

Наукова праця Івана Огієнка є не лише педагогічним посібником, а й історичним документом, який засвідчує високий рівень національної свідомості української еміграції у міжвоєнний період. Книга має виняткове значення для історії психології в Україні та діаспорі, оскільки демонструє спробу створити українську гуманітарну освіту на основі інтеграції психологічного знання, духовної культури і патріотичного виховання. Посібник є важливим внеском у формування національної психологічної термінології та світоглядної орієнтації вчителя як духовного провідника народу.

Педологія : підруч. для пед. технікумів / І. Д. Видро та ін.; за ред. Г. С. Костюка ; Київ. філ. Всеукр. НДІ педагогіки. Харків ; Київ : Рад. шк., 1933. 294 с.

Підручник є знаковим для етапу становлення наукової педології в радянській Україні початку 1930-х рр. Його створено зусиллями провідних науковців того часу, зокрема Івана Видра, Григорія Костюка та Петра Чамати, за редакцією Григорія Костюка, який відігравав провідну роль у розвитку радянської психології та педології в Україні. Видання підготовлено в межах діяльності Київської філії Всеукраїнського науково-дослідного інституту педагогіки та призначено для навчання студентів педагогічних технікумів. У ньому висвітлено теоретичні засади, методологічні принципи та прикладні аспекти педології – міждисциплінарної науки, що поєднує елементи дитячої психології, фізіології, соціології, педагогіки та антропології. Підручник охоплює такі теми, як методи вивчення дитини; розвиток психофізіологічних функцій; соціальні умови формування особистості; етапи психічного розвитку в дитинстві та підлітковому віці; індивідуальні відмінності в розвитку; принципи педагогічного впливу на дитину.

Окрему увагу приділено практичній роботі педолога – діагностиці, спостереженню, психометричним методикам, а також аналізу типів дітей відповідно до їхніх психофізіологічних особливостей. Підручник містить схеми, приклади з

практики, статистичні узагальнення, що робить його придатним не лише для теоретичного ознайомлення, а й для застосування у навчально-виховному процесі. Простежено орієнтацію на колективістські та соціально детерміновані підходи до розвитку дитини, що відповідало офіційним установкам радянської науки 1930-х рр. Автори намагаються інтегрувати наукові знання з потребами нової радянської школи, наголошуючи на важливості комплексного вивчення дитини як основи для педагогічного впливу.

«Педологія» 1933 р. є унікальним джерелом, яке відображає високий рівень розвитку дитинознавчих наук у довоєнний період. Вона вийшла незадовго до офіційної заборони педології як «буржуазної науки» (1936), що надовго перервало її розвиток у СРСР. Видання є важливим свідченням наукового поступу української педології, її зв'язку з психологією та педагогікою, а також прикладом ґрунтовного методичного забезпечення підготовки майбутніх педагогів у системі середньої спеціальної освіти.

Праця має велике значення для істориків психології, педагогіки та освітньої думки, оскільки ілюструє методологічну базу, термінологію та практики вивчення дитини в Україні на ранньому етапі радянського періоду. Підручник також дає можливість реконструювати науковий і педагогічний контекст доби, виявити напрями впливу світової науки на українську освіту, а також оцінити роль таких постатей, як Григорій Костюк, у формуванні національної наукової школи.

Психологічний словник / [уклад. В. І. Войтко та ін.] ; за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1982. 214, [2] с.

Фундаментальне довідкове видання є результатом колективної праці радянських українських учених і викладачів-психологів, яке створено з метою надання доступної і науково виваженої інформації з основних понять, категорій, теорій і методів сучасної на той час психологічної науки. Керівником авторського колективу був В. І. Войтко, відомий учений у галузі педагогічної та загальної психології, який доклав значних зусиль до розвитку української психологічної термінології в умовах радянської мовної і наукової політики. Укладачі словника також активно працювали в системі підготовки кадрів для вищої школи УРСР. Видання призначено для широкого кола читачів – студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, а також працівників освіти, охорони здоров'я, культури й усіх, хто цікавиться психологією.

Словник містить понад 700 термінів і понять, що охоплюють основні розділи загальної, вікової, педагогічної, медичної, соціальної та інженерної психології. Подано також терміни, пов'язані з психологічною діагностикою, психофізіологією, психогігієною, психотерапією, а частково – з філософією, логікою, біологією, педагогікою, що забезпечує міждисциплінарний підхід.

Визначення термінів викладено чітко, науково аргументовано й у стислій формі. В окремих випадках наведено короткі історичні довідки щодо походження понять, іменовано авторів або напрями, що їх сформували, а також подано приклади практичного застосування понять у педагогічній чи клінічній практиці. Особливу увагу приділено поняттям, які відображають ідеологічні засади марксистсько-ленінської методології: свідомість, особистість, виховання, діяльність,

спілкування, потреби, установки, колектив тощо. У словнику простежується намагання гармонізувати радянську термінологію з міжнародною практикою, але з виразною адаптацією до світоглядних рамок доби.

Словник 1982 р. є не лише практичним інструментом для навчання та професійної підготовки психологів, а й важливим історичним джерелом, що відображає стан психологічної науки, її концептуальні основи, термінологію й ідеологічний контекст у період пізнього радянського часу. Він допомагає реконструювати образ психології як дисципліни в освітньому й науковому просторі УРСР, з урахуванням її залежності від філософських і соціокультурних рамок епохи.

Видання відіграло значну роль у формуванні академічної мови психології українською мовою та сприяло популяризації психологічного знання серед педагогічних кадрів і студентської молоді. Словник став логічним продовженням попереднього видання – «Короткий психологічний словник» (1976) і значно розширив змістове поле української фахової психологічної лексики.

Психологія : підруч. для пед. вузів / за ред. Г. С. Костюка ; Наркомос УРСР, Н.-д. ін-т психології. Київ : Рад. шк., 1939. 526 с.

Підручник є одним із найвагоміших і найбільш репрезентативних в історії української радянської психології довоєнного періоду. Підготовлений колективом фахівців Науково-дослідного інституту психології при Наркомосі УРСР за редакцією відомого вченого-психолога Г. С. Костюка, метою якого було забезпечити навчальний процес у педагогічних вишах УРСР систематизованим, методологічно обґрунтованим і науково достовірним викладом основ психологічної науки відповідно до вимог радянської педагогіки кінця 1930-х рр. Це перший системний український підручник з психології для педагогічних вищих закладів, що з'явився в УРСР у 1930-х рр. Його публікація стала результатом інституціоналізації психологічної науки в Україні, а також важливим етапом у формуванні термінології, концептуального апарату та методичного інструментарію викладання психології українською мовою.

Підручник складається з кількох розділів, що охоплюють основні напрями загальної, вікової та педагогічної психології. Серед ключових тем: загальні методологічні засади психології як науки; психічне відображення і свідомість; діяльність як основа психічного розвитку; сенсорні процеси, відчуття та сприймання; пам'ять, мислення, уява; емоції, воля, потреби і мотивації; розвиток особистості в онтогенезі; психологія навчання і виховання в умовах радянської школи.

Окрему увагу в підручнику приділено аналізу закономірностей психічного розвитку дитини, ролі середовища й виховання у формуванні особистості, а також проблемам колективу, праці, свідомої дисципліни. Усі розділи пронизані ідеологічною лінією, характерною для марксистсько-ленінського підходу до науки.

Підручник покликаний не лише ознайомити студентів із науковими уявленнями про психіку та особистість, а й сформулювати в них світоглядну позицію, засновану на матеріалістичному розумінні природи людини. Видання демонструє спробу інтегрувати досягнення світової психології (передусім рефлексології, психофізіології, педології, елементів гештальтизму та біхевіоризму) із завданнями радянської освіти. Методично книга організована як навчальний курс: кожен розділ

містить теоретичний виклад, схеми, ілюстративний матеріал, узагальнення, питання для самоперевірки та дидактичні рекомендації.

Підручник вийшов у час масових репресій, коли багато представників гуманітарної інтелігенції стали об'єктами переслідувань. Саме тому книга є також свідченням зусиль наукової спільноти зберегти науковість у межах жорстких ідеологічних рамок. Видання містить і відголоски попередніх, педологічно орієнтованих традицій, які на той момент уже були офіційно заборонені (1936), однак частково збережені в концептуальному ядрі тексту.

Підручник за редакцією Г. С. Костюка є цінним джерелом для історико-психологічного аналізу розвитку наукової думки в УРСР, а також для реконструкції процесів стандартизації психологічної освіти. Він дає можливість простежити, як формувалась українська психологічна термінологія, як змінювались підходи до викладання психології у вищій школі, а також яку роль відігравала ця наука в радянському освітньому проєкті.

Психологія : підруч. для ст. кл. / за ред. Г. Костюка. Київ : Держ. учпедвидав, 1939. 232 с.

Видання є першим українським шкільним підручником з психології, офіційно затвердженом для використання в старших класах загальноосвітньої школи УРСР наприкінці 1930-х рр. Підручник підготований за редакцією Г. С. Костюка, провідного українського психолога того часу, з метою дати учням систематизоване уявлення про основні закономірності психіки людини на основі марксистсько-ленінського світогляду.

Підручник охоплює ключові розділи загальної психології в адаптованій до шкільного рівня формі: психіка як відображення дійсності; основні психічні процеси – відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, мова; емоційно-вольова сфера – почуття, воля, мотиви діяльності; розвиток особистості, свідомості, характеру та інтересів; увага, темперамент, здібності, праця і навчання як чинники формування особистості; основи колективної діяльності й роль соціального середовища у психічному розвитку.

Матеріал викладено у доступній, але науково обґрунтованій формі. Застосовано численні приклади з життя, навчання, праці та побуту школярів. Окремі розділи містять запитання для самоперевірки та завдання, що сприяють розвитку навичок психологічного аналізу поведінки.

Книга відповідає вимогам радянської школи і спирається на діалектико-матеріалістичне розуміння психіки. У ній відображено впливи рефлексології, культурно-історичної теорії розвитку, принципів діяльнісного підходу. Психологію представлено не як абстрактну науку, а як інструмент виховання свідомого громадянина, здатного до активної участі в соціалістичному будівництві.

Особливу увагу приділено формуванню марксистського уявлення про людину як продукту праці та суспільного середовища, акцентовано на важливості колективу, виховання, дисципліни, світоглядної переконаності.

Підручник призначено для учнів 9–10 класів (відповідно до структури середньої школи того періоду) з метою введення курсу психології як частини загальної освіти відповідно до політики 1930-х рр. щодо «політехнічної» підготовки

учнів, орієнтованої на формування всебічно розвиненої особистості, здатної працювати в умовах індустріалізації.

Видання сприяло поширенню психологічної культури серед молоді, було орієнтиром для шкільних учителів і методистів та використовувалося як допоміжний посібник у педагогічних училищах.

Підручник є унікальним джерелом для дослідження розвитку шкільної психологічної освіти в Україні в добу перед Другою світовою війною. Його поява свідчить про серйозні зусилля інституціоналізувати психологію не лише як академічну дисципліну, а й як компонент загальноосвітнього процесу. Водночас видання демонструє межі наукової свободи в умовах ідеологічного тиску – з одного боку, показує спробу впровадження наукових знань у масову освіту, а з іншого – засвідчує політичну функцію психології в радянській школі.

Видання стало одним із небагатьох, що збереглися до сьогодні як зразок шкільного підручника з психології довоєнної доби, і має велику цінність для істориків психології, педагогіки, мовознавства та суспільної думки.

Психологія : підруч. для пед. вузів / за ред. Г. С. Костюка ; Наркомос УРСР, Н.-д. ін-т психології. 2-ге вид., доп. Київ : Рад. шк., 1941. 583 с.

Друге, доповнене видання фундаментального підручника з психології, підготовленого колективом фахівців Науково-дослідного інституту психології за редакцією видатного українського психолога Г. С. Костюка, є знаковим явищем в історії української психологічної освіти. Видання вийшло у передвоєнний період, відображаючи як досягнення науки в межах радянської освітньої системи, так і вплив соціально-ідеологічного контексту на зміст і методологію викладу. Друге видання вирізняється значно розширеним обсягом (порівняно з першим – 1939 р.), уточненими термінами, доповненим довідковим апаратом та структурною чіткістю, що свідчить про намагання підвищити ефективність навчального процесу.

Підручник охоплює всі ключові розділи загальної, вікової та педагогічної психології, які стали основою академічного курсу для підготовки вчителів: методологічні та філософські засади психології (матеріалістичне вчення про психіку); психічні процеси – чуттєвість, сприймання, пам'ять, мислення, мовлення, уява, увага; емоційно-вольова сфера – афекти, почуття, воля, мотиваційна структура особистості; структура і розвиток особистості; проблеми вікового розвитку психіки дитини та підлітка; навчання й виховання як чинники психічного розвитку; роль праці та суспільного середовища у формуванні свідомості; основи трудової, соціальної та колективістської поведінки. Кожен розділ містить приклади з практики шкільного навчання, психофізіологічні спостереження та узагальнення з досліджень радянських науковців. До другого видання внесено значні уточнення, розширено теоретичну базу, додано нові підрозділи, зокрема з проблем формування світогляду, самосвідомості, педагогічної діагностики.

Підручник побудовано на засадах розуміння психіки як відображення об'єктивної реальності, що формується в процесі діяльності. Основу методології становить діяльнісний підхід, розвинений у межах тогочасної психології.

Підручник чітко виконує ідеологічну функцію – орієнтує читача на виховання матеріалістичного світогляду, активної життєвої позиції, дисципліни, готовності до

соціалістичної праці. Значну увагу приділено ролі колективу, вихованню в умовах радянської школи, формуванню особистості як «будівника комунізму».

Оскільки підручник був призначений для вищих педагогічних навчальних закладів, він поєднує академічну глибину з методичною адаптованістю до потреб викладача і студента. Текст містить запитання для самоперевірки, рекомендації щодо практичного застосування матеріалу, схеми для узагальнення, приклади психологічного аналізу педагогічних ситуацій. Цей підручник був останнім великим академічним виданням з психології в Україні перед початком Другої світової війни та німецько-радянського вторгнення. Він увібрав найкращі напрацювання довоєнної української психологічної школи, яка була змушена працювати під ідеологічним тиском, але при цьому зберігала наукову послідовність, прагнення до узагальнення емпіричних даних і формування фахової термінології українською мовою. Видання стало еталонним джерелом для підготовки вчителів психології та педагогів у 1940-х рр. і вплинуло на всі наступні радянські педагогічні курси. Воно є важливим історичним свідченням як про стан науки в УРСР, так і про інтелектуальні пошуки українських вчених у межах обмеженої академічної свободи.

Підручник є джерелом для історико-психологічного аналізу, вивчення трансформацій психологічної освіти, дослідження мови наукової психології, а також порівняльного аналізу радянських і сучасних підходів до вивчення психіки. Він також має значення для реконструкції інституційної історії психологічної науки в Україні та свідчить про роль Г. С. Костюка у формуванні української наукової школи.

Психологія : підруч. для пед. вузів / за ред. Г. С. Костюка ; М-во освіти УРСР, Н.-д. ін-т психології. Київ : Рад. шк., 1955. 526 с.

Видання є оновленим і адаптованим варіантом фундаментального підручника, який у 1939 і 1941 рр. вже утвердився як базовий навчальний курс для студентів педагогічних інститутів СРСР. Створений під редакцією академіка Г. С. Костюка, одного з провідних українських психологів ХХ ст., підручник 1955 р. увібрав досягнення післявоєнної радянської психології, врахував зміни в освітній політиці й нові завдання психолого-педагогічної підготовки вчителів.

Підручник охоплює широке коло психологічних проблем, необхідних для професійної підготовки майбутніх педагогів, і побудований відповідно до логіки класичного курсу загальної, вікової та педагогічної психології. Основні розділи: теоретичні й методологічні основи психології; проблеми відображення, пізнавальні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, мовлення, уява, увага); емоційно-вольова сфера; структура особистості та її розвиток у дитячому й підлітковому віці; психологічні основи навчання й виховання; формування навичок, здібностей, світогляду, поведінки. Підручник містить численні ілюстративні приклади, педагогічні ситуації, психофізіологічні пояснення, що покликані зробити матеріал доступнішим для студентів без попередньої психологічної підготовки.

Видання чітко спирається на тогочасне вчення про людину і свідомість, що було обов'язковим для всіх гуманітарних дисциплін у СРСР. В основі викладу – діяльнісний підхід, біологічно обґрунтоване вчення про вищу нервову діяльність, а також праці вчених, що на той час поступово реабілітувались після ідеологічної критики 1930-х рр.

Особливу увагу приділено ролі навчання в розвитку особистості, значенню виховного середовища, впливу праці, колективу, соціалістичної моралі на формування психіки школяра. У центрі аналізу – виховання особистості радянського типу, здатної до активної участі в соціалістичному будівництві.

У структурі підручника передбачено контрольні запитання, рекомендації для практичної підготовки студентів, вправи для спостереження та аналізу поведінки учнів. Видання орієнтовано не лише на теоретичну підготовку, а й на формування практичних навичок психологічного аналізу педагогічних ситуацій.

У виданні 1955 р., на відміну від попередніх (1939 та 1941рр.), актуалізовано нові емпіричні дані й дослідження радянських науковців 1940–1950-х рр., вилючено частину ідеологічно нестійких або застарілих позицій (зокрема, згадки про педологію), посилено роль педагогічної психології, що засвідчує зростаючий інтерес до прикладних аспектів психічного розвитку в умовах школи.

Цей підручник став еталонним джерелом психологічної освіти в УРСР другої половини ХХ ст. Його вплив охоплював як навчальний процес у вищих навчальних закладах, так і шкільну практику, де вчителі мали використовувати здобуті знання для психолого-педагогічної підтримки учнів. Видання 1955 р. також фіксує етап поступового переходу від догматизму сталінського періоду до більш об'єктивного підходу в межах дозволеного радянською наукою.

Підручник є важливим джерелом для дослідників історії психології, освіти, наукової культури та цінним матеріалом для порівняльного аналізу еволюції психологічної термінології, навчальних програм і парадигм.

Психологія : підруч. для пед. вузів / за ред. Г. С. Костюка ; М-во освіти УРСР, Н.-д. ін-т психології. 3-тє вид., доп. Київ : Рад. шк., 1968. 571 с.

Підручник є ґрунтовною колективною працею, створеною провідними українськими фахівцями в галузі психології під керівництвом академіка Г. С. Костюка. Він розроблений для студентів педагогічних вищих навчальних закладів та охоплює основні розділи загальної, вікової та педагогічної психології, сформовані відповідно до вимог радянської освітньої системи 1960-х рр.

У доповненому виданні (1968) підручник істотно переглянуто і модернізовано порівняно з попередніми (видання 1948 та 1951 рр.). Зокрема, враховано новітні наукові дані як результат розвитку радянської психології у повоєнний період, а також практичні потреби системи народної освіти. Підручник узагальнює досягнення радянської експериментальної та теоретичної психології, зокрема доробок українських дослідників.

Структура підручника містить такі ключові розділи: предмет і методи психології, психофізіологічні основи психіки, відчуття й сприймання, пам'ять, увага, мислення й мова, емоції та воля, особистість і характер, вікові особливості психічного розвитку, основи навчальної діяльності й виховання. Особливу увагу приділено аналізу процесів навчання, формування свідомості й особистості учня в умовах шкільної освіти.

Підручник виконує як навчально-методичну, так і світоглядно-ідеологічну функцію, поєднуючи наукові знання з марксистсько-ленінською методологією, що відповідало вимогам доби. Попри це, багато теоретичних і методичних положень

зберігають наукову цінність і донині, зокрема в питаннях системного підходу до аналізу психічних процесів, вікових етапів розвитку та навчання дітей.

Видання є важливим джерелом для історико-психологічних досліджень, зокрема вивчення еволюції педагогічної психології в УРСР, академічного спадку Г. С. Костюка та розвитку психологічної науки в контексті радянської ідеології.

Психологія: підруч. для пед. училищ / за ред. П. Р. Чамати ; М-во освіти УРСР, НДІ психології. Київ : Рад. шк., 1954. 247 с.

Підручник «Психологія» за редакцією П. Р. Чамати, виданий у 1954 р., є однією з перших систематизованих навчальних праць, спеціально підготовлених для студентів педагогічних училищ Української РСР у повоєнний період. Він має чітко виражене прикладне спрямування, що орієнтує на засвоєння базових психологічних знань, необхідних для практичної діяльності вихователя та вчителя початкових класів. У виданні викладено основні положення загальної, вікової та педагогічної психології, подані відповідно до принципів марксистсько-ленінської філософії та методології. Психіку розглянуто як продукт розвитку матеріального світу, що має суспільно-історичну природу, а психічні явища тлумачаться через категорії відображення, трудової діяльності й мовного опосередкування.

Структура підручника охоплює ключові психологічні категорії: відчуття і сприймання, увагу, пам'ять, мислення, емоції та волю, а також розвиток особистості, характеру й здібностей. Особливу увагу приділено віковим особливостям психіки дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, формуванню навчальних умінь і навичок, розвитку мови, пізнавальних інтересів, трудових навичок і моральних якостей дитини. Розділи підручника мають прикладний характер, містять педагогічні поради та практичні приклади з виховної роботи.

Підручник створено колективом авторів – співробітників Науково-дослідного інституту психології УРСР, під керівництвом досвідченого методиста і психолога П. Р. Чамати. У ньому узагальнено не лише теоретичні засади радянської психології, а й педагогічну практику початку 1950-х рр. Значну увагу приділено колективному вихованню, впливу соціального середовища, ролі прикладу та праці у формуванні свідомості дитини. Видання розраховано на широке впровадження у систему середньої спеціальної педагогічної освіти та відіграло помітну роль у професійному становленні вчителів початкової школи. Його зміст адаптований до рівня підготовки студентів училищ, характеризується доступністю мови, структурною чіткістю, наочністю прикладів.

Сьогодні цей підручник є цінним джерелом для вивчення еволюції психологічної освіти в СРСР, особливо у зв'язку з організацією системи підготовки педагогічних кадрів середньої ланки. Він також важливий для реконструкції образу дитини, уявлень про навчання і виховання в умовах сталінської освітньої політики.

Психологія : підруч. для пед. училищ / за ред. П. Р. Чамати ; М-во освіти УРСР, НДІ психології. Київ : Рад. шк., 1958. 296 с.

Підручник «Психологія» для педагогічних училищ за редакцією П. Чамати, перевиданий у 1958 р., є оновленим і доповненим варіантом попереднього випуску 1954 р. Видання розраховано на студентів середніх спеціальних педагогічних

навчальних закладів, метою якого було забезпечити їх базовими знаннями з психології для подальшої професійної діяльності в системі початкової і дошкільної освіти.

Зміст підручника структуровано відповідно до ідеологічно й дидактично обґрунтованої логіки – від загальнотеоретичних положень до конкретних прикладних аспектів вікової і педагогічної психології. У вступних розділах розглянуто предмет, завдання та методи психології, а також її зв'язок з іншими науками, насамперед з філософією, педагогікою та фізіологією. Основою викладу є діалектико-матеріалістична методологія, що передбачає розгляд психіки як вищої форми відображення дійсності, зумовленої суспільною трудовою діяльністю та мовним розвитком.

У посібнику докладно подано характеристику основних психічних процесів, зокрема відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уваги, емоцій, волі, з урахуванням особливостей їх розвитку в дітей. Значне місце відведено вивченню особистості дитини: темпераменту, здібностей, характеру, мотивів поведінки та формування моральних якостей. Окремі розділи присвячено закономірностям психічного розвитку в дошкільному та молодшому шкільному віці, формуванню навчальних дій, навичок самообслуговування, трудової дисципліни та колективної поведінки.

У виданні використано як теоретичні засади радянської психології, так і емпіричні дані, зібрані в процесі педагогічної практики, що надає підручнику прикладної цінності. Характерною його рисою є поєднання науково обґрунтованих знань із методичними порадами щодо організації виховного процесу в умовах школи або дитячого садка.

Видання 1958 р. відображає тенденції хрущовської освітньої політики, яка з одного боку прагнула оновлення змісту навчання, а з іншого – зберігала контроль над ідеологічним змістом гуманітарної освіти. Підручник продовжує лінію критики «ідеалістичних» і «буржуазних» концепцій у психології, особливо західного біхевіоризму та фрейдизму, що свідчить про його приналежність до радянської наукової парадигми.

Праця є цінним історико-психологічним джерелом для аналізу становлення психологічної освіти в УРСР, зокрема на рівні підготовки педагогів середньої ланки. Вона також є важливою для вивчення соціокультурних уявлень про дитинство, особистість і виховання в освітньому дискурсі 1950-х рр.

Психологія : підруч. для пед. училищ / за ред. П. Р. Чамати ; М-во освіти УРСР, НДІ психології. 2-ге вид. Київ : Рад. шк., 1958. 267 с.

Друге видання підручника «Психологія» за редакцією П. Чамати, підготовлене колективом Науково-дослідного інституту психології УРСР, є значущим етапом у становленні радянської системи професійної підготовки педагогів середньої ланки. Видання розроблено спеціально для студентів педагогічних училищ, і його метою є надання систематизованих знань із психології з чітко вираженою педагогічною та прикладною спрямованістю.

Підручник охоплює основні розділи загальної, вікової та педагогічної психології. Особливу увагу приділено характеристиці психічних процесів, зокрема

сприймання, уваги, пам'яті, мислення, емоцій, волі, та особистісних властивостей – темпераменту, здібностей, характеру. Матеріал подано з опорою на діалектико-матеріалістичну філософію, що визначає методологію всього змісту: психіка тлумачиться як вища функція мозку, зумовлена суспільною практикою й опосередкована мовою.

Видання адаптовано до освітнього рівня студентів педагогічних училищ – спрощено термінологічний апарат, водночас збережено наукову достовірність викладеного. Важливим компонентом підручника є його практична зорієнтованість: наведено численні педагогічні приклади, що ілюструють застосування психологічних знань у процесі навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Розглянуто особливості розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, моральної свідомості та поведінки дитини. Значну увагу приділено питанням формування дисципліни, трудових навичок, колективізму.

Зміст підручника відповідає основним напрямам радянської психології 1950-х рр. Разом з тим, порівняно з попередніми виданнями, підручник 1958 р. відображає тенденцію до часткового методологічного оновлення, що спостерігалось в радянській науці в період після XX з'їзду КПРС.

Видання стало важливим навчальним ресурсом у системі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, вихователів дитячих садків і представників інших педагогічних спеціальностей. Воно є яскравим прикладом адаптації психологічного знання до потреб масової педагогічної освіти в умовах централізованої радянської системи.

Сьогодні підручник становить історико-наукову цінність як джерело для реконструкції уявлень про дитину, навчання й виховання у післясталінську добу, а також для дослідження еволюції психологічної термінології, дидактики та ідеологічного контролю в гуманітарній освіті.

Психологія : підруч. для пед. училищ / за ред. П. Р. Чамати ; М-во освіти УРСР, НДІ психології. 3-тє вид. Київ : Рад. шк., 1965. 276 с.

Третє видання підручника «Психологія» для педагогічних училищ за редакцією П. Чамати є вдосконаленим результатом багаторічної редакційно-наукової праці, що поєднує узагальнення основних теоретичних положень радянської психології та практичну орієнтацію на професійну діяльність майбутнього педагога. Видання створено з урахуванням нових методологічних підходів, актуалізованих у психологічній науці СРСР у 1960-х рр., і стало обов'язковим навчальним посібником для студентів середніх педагогічних навчальних закладів УРСР.

Зміст підручника охоплює три основні розділи: загальну психологію, вікову психологію та основи педагогічної психології. У першому розділі розглянуто предмет, завдання, методи психології, а також характеристику основних психічних процесів, зокрема таких, як відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, мовлення, увага, емоції, почуття, воля. Другий розділ присвячено психологічним особливостям дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, їх пізнавальному, моральному та соціальному розвитку. Третій розділ висвітлює основи педагогічної взаємодії, процес формування особистості в умовах колективу, проблеми навчання, дисципліни, мотивації та виховного впливу. У третє видання внесено суттєві зміни щодо

уточнення термінології, оновлення наукових положень відповідно до досягнень вітчизняної психології. Акцент зроблено на закономірностях психічного розвитку у зв'язку з навчальною діяльністю, ролі гри, праці та спілкування в становленні особистості. У праці відчутною є тенденція до більш гнучкого подання матеріалу порівняно з попередніми післясталінськими виданнями, хоча марксистсько-ленінська методологія залишається провідною основою.

Підручник вирізняється чіткою структурою, доступною мовою, наочними прикладами, що ілюструють застосування психологічних знань у педагогічній практиці. Особливо цінними є розділи, в яких описано конкретні методи психолого-педагогічного спостереження, вивчення дітей у навчальному процесі, організації колективу та формування моральної поведінки.

Видання мало важливе значення в системі підготовки кадрів середньої ланки освіти в УРСР і стало типовим зразком радянського підручника психології для педагогів, орієнтованого на соціально-виховні завдання школи. Сьогодні підручник є цінним джерелом для історико-педагогічного та історико-психологічного аналізу, зокрема для реконструкції уявлень про дитину, освіту, норми поведінки та ідеологічні настанови в освітньому процесі 1960-х років.

Психологія : підруч. для пед. училищ / за ред. П. Р. Чамати ; М-во освіти УРСР, НДІ психології. 4-те вид. Київ : Рад. шк., 1970. 280 с.

Четверте видання підручника «Психологія» для педагогічних училищ за редакцією П. Чамати, підготовлене за участю Науково-дослідного інституту психології УРСР, стало результатом подальшого вдосконалення навчально-методичного забезпечення системи підготовки майбутніх педагогів. Видання ґрунтується на досягненнях радянської психології другої половини ХХ ст. та враховує запити нової освітньої парадигми, що формувалася в умовах науково-технічної революції та зміцнення ролі педагогіки у формуванні соціалістичної особистості.

Підручник охоплює класичну триєдину структуру психологічної науки – загальну, вікову й педагогічну психологію – в адаптованому для педагогічних училищ викладі. Важливе значення має методологічна частина, яка послідовно наголошує на пріоритетах діалектико-матеріалістичного підходу в аналізі психіки як функції мозку, продукту соціально-трудової діяльності людини.

Основну увагу приділено вивченню психічних процесів і станів, закономірностей розвитку пізнавальної, емоційно-вольової й мотиваційної сфер дитини. Детально розглянуто особливості психічного розвитку в дошкільному та молодшому шкільному віці, зокрема у контексті навчання, праці, гри та спілкування. Проаналізовано закономірності формування особистості, її моральних якостей, мотивів поведінки, а також роль колективу та виховного впливу дорослого в цьому процесі.

Четверте видання зазнало низки редакторських змін, що стосуються оновлення прикладів, уточнення формулювань, модернізації структурної логіки викладу матеріалу. Ураховано нові експериментальні дані радянської психології 1960-х рр. і дидактичні рекомендації, сформульовані в ході реалізації реформи педагогічної освіти. Внесено правки відповідно до нормативів освітньої програми Міністерства освіти УРСР.

У виданні наголошено на важливості цілісного підходу до формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього вчителя: через засвоєння теоретичних знань, розвиток спостережливості, педагогічного мислення, емпатії до учня та вміння надавати індивідуальну виховну допомогу. Виклад матеріалу супроводжується прикладами з практики, що робить підручник доступним і прикладно орієнтованим.

Підручник став нормативним навчальним ресурсом для педагогічних училищ УРСР упродовж 1970-х рр. і відіграв важливу роль у формуванні психолого-педагогічної культури майбутніх вихователів і вчителів початкових класів. Сьогодні видання становить значний інтерес для істориків психології та педагогіки як джерело реконструкції уявлень про дитину, виховання й соціалізацію в освітньому дискурсі пізньорадянської доби.

Синиця І. О. Психологія : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1984. 214 с.

Навчальний посібник «Психологія» є ґрунтовною працею, яку створено для забезпечення навчального процесу у вищих педагогічних навчальних закладах, зокрема інститутів і факультетів підвищення кваліфікації вчителів. Видання вийшло у період інтенсивного розвитку прикладної психології в СРСР, що позначилося на його змісті: автор поєднує теоретичну глибину з чіткою практичною орієнтацією на потреби педагогів.

Посібник охоплює ключові розділи загальної, вікової та педагогічної психології. У першій частині подано систематизовану характеристику предмета психології, її основних понять, методів дослідження, принципів наукового аналізу психіки, зокрема таких, як єдність свідомості та діяльності, розвиток особистості у процесі суспільного життя, соціальна зумовленість психіки. Акцентовано на радянській філософській та психологічній традиції.

Окремі розділи присвячено висвітленню закономірностей розвитку й функціонування пізнавальних процесів – відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уяви, а також емоційно-вольової сфери та особистісних характеристик. Значну увагу приділено аналізу процесу навчання як чинника формування психіки школяра, психологічним особливостям педагогічної діяльності, спілкуванню в системі «вчитель – учень» та соціально-психологічному клімату класного колективу.

У віковому аспекті детально проаналізовано особливості психічного розвитку дитини в різні періоди життя – від дошкільного до юнацького віку. У підручнику простежується цілісність розвитку особистості, яка формується в єдності навчання, виховання, праці та міжособистісного спілкування. Автор також порушує питання впливу середовища, спадковості та активної діяльності суб'єкта на його психологічне зростання.

Видання написано доступною мовою, містить термінологічний апарат, контрольні питання після кожного розділу та ілюстративні приклади з педагогічної практики. Посібник відповідає вимогам освітніх програм того періоду та сприяє формуванню у студентів цілісного уявлення про закономірності функціонування психіки людини, зокрема в педагогічному контексті.

Книга посіла помітне місце в системі психологічної підготовки вчителя радянської доби. Вона є важливим історико-науковим джерелом, що відображає

зміст, структуру й ідеологічні рамки викладання психології у 1980-х рр., а також зберігає значення для дослідників еволюції психологічної думки й освітніх стратегій пізньорадянського періоду.

Neisser W. Cognitive Psychology [Когнітивна психологія]. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1967. 506 p.

Праця У. Найссера «Cognitive Psychology» (1967) стала справжнім маніфестом і водночас символом народження когнітивної психології як автономної наукової парадигми, що протиставила себе біхевіоризму, домінантному напрямку в американській психології середини ХХ ст. Саме ця книга започаткувала нову хвилю психологічного мислення, зосереджену на внутрішніх ментальних процесах, зокрема таких, як пам'ять, сприймання, мислення, уява, мова, увага, і стала одним із найцитованіший джерел у когнітивній науці.

У розділах підручника систематизовано нове бачення психіки як активної інформаційної системи, що обробляє сенсорні дані, зберігає їх, трансформує і використовує для орієнтації в середовищі. Автор проводить чітку межу між когнітивними актами й поведінковими реакціями, зосереджуючись на тих психічних процесах, які неможливо безпосередньо спостерігати, але які опосередковують будь-яку поведінку.

Виокремлено основні тематичні блоки книги: як перцептивні процеси розглянуто зір, слух, візуальні патерни, об'єктне розпізнавання та наголошено на важливості топ-даун процесів (очікування, знання, контекст). Зокрема представлено моделі фільтрації та вибору інформації, дослідження навантаження уваги, проаналізовано трикомпонентну модель (сенсорна – короткочасна – довготривала), розглянуто механізми кодування, забування, повторення, висвітлено процеси розв'язання проблем, ментальні образи, репрезентації знань, а психіку описано як систему оброблення інформації, що має «входи», «внутрішні стани» й «виходи».

Книга є міждисциплінарною за духом: автор спирається на експериментальну психологію, кібернетику, комп'ютерні науки, лінгвістику та нейропсихологію. Активно використано моделі з інформаційної теорії (класи Шеннона), метафору «людина – як комп'ютер», однак не редуковано психіку до механістичних схем, а радше використано їх як евристичні моделі. У тексті автор поєднує сувору логіку аналізу з критичним ставленням до абсолютизації математичних моделей.

Книга вийшла на тлі кризи біхевіоризму, у період так званої когнітивної революції 1950 –1960-х рр., коли психологія почала повертатися до вивчення свідомості після майже півстолітнього її ігнорування.

У. Найссер, використовуючи досягнення таких авторів, як Дж. Міллер, Д. Бродбент, Г. Саймон, Дж. Брунер, заклав основу нової парадигми, в якій психіку розглянуто як активний конструктор реальності, а не пасивний реєстратор стимулів.

Незважаючи на сильну орієнтацію на лабораторні моделі, автор вже тоді закликав до екологізації когнітивної психології та звертав увагу на те, що більшість досліджень були відірвані від реального повсякденного життя.

Книга стала класикою когнітивної психології, обов'язковою у навчальних програмах у США, Європі й за їх межами. Вона заклала основу для таких напрямів, як когнітивна нейронаука, штучний інтелект, когнітивна лінгвістика, освітня

психологія. Під її впливом розвинулися дослідницькі школи (у тому числі в МІТ, Stanford, Harvard).

Найссер критично переосмислить свої підходи в наступній книзі «Cognition and Reality» (1976), втім саме видання 1967 р. визначило основи когнітивного підходу на десятиліття вперед.

Cognitive Psychology Ульріка Найсера – це ключовий інтелектуальний текст ХХ ст., що переорієнтував психологію з вивчення зовнішньої поведінки на дослідження внутрішнього пізнання. Вона є і підручником, і маніфестом, і концептуальним проривом – текстом, який відкрив нову епоху у вивченні людського розуму.

Skinner B. F. Science and Human Behavior [Наука та людська поведінка]. NewYork : Macmillan, 1953. 478 p.

Монографія американського психолога Б. Ф. Скіннера Science and Human Behavior є однією з найвпливовіших праць у галузі біхевіористичної психології ХХ ст. Вона підсумовує ключові ідеї радикального біхевіоризму, запропонованого Скіннером, та формулює спробу побудови наукового підґрунтя для вивчення й пояснення людської поведінки.

Автор критично переосмислює традиційні уявлення про свободу волі, свідомість, внутрішні мотивації та ментальні стани, пропонуючи натомість систематичний підхід до аналізу поведінки через спостереження зовнішніх стимулів і наслідків. Основу його підходу становить оперантне зумовлення (operant conditioning) – форма навчання, за якої ймовірність поведінкового акту визначається його наслідками, тобто підкріпленням або покаранням.

Книга складається з 18 розділів, що охоплюють широке коло тем: від базових принципів поведінкової науки до прикладних аспектів у сфері освіти, права, суспільної організації, моралі й релігії. Скіннер намагається застосувати науковий аналіз до проблем, які традиційно розглядалися філософією чи гуманітарними науками, демонструючи, як біхевіористичний підхід може пояснити навіть складні аспекти людської природи. Особливе місце в монографії посідає критика інтерпретацій, що базуються на «внутрішніх причинах» поведінки (як-от воля, інстинкти, душа), які, на думку автора, уникають наукового аналізу. Скіннер пропонує натомість розглядати поведінку як функцію історії підкріплення в конкретному середовищі. Його погляд є детерміністичним: він вважає, що поведінку можна передбачити й контролювати, якщо повністю врахувати фактори зовнішнього впливу. Книга має вагомe значення для розвитку прикладного біхевіоризму та подальшого становлення таких напрямів, як поведінкова терапія, програмоване навчання, поведінковий аналіз та соціальна інженерія поведінки. У праці закладено основи підходу до поведінки як до предмета природничої науки – об'єкта, який підлягає емпіричному вивченню, передбаченню й маніпулюванню.

Попри те, що сучасна психологія відходить від ортодоксального біхевіоризму в бік когнітивних і нейронаукових моделей, вплив цієї праці залишається актуальним у контексті емпіричного дослідження поведінки, особливо в галузі психології навчання, модифікації поведінки та аналізу соціальних процесів.

Отже, проведений аналіз підручників, посібників, словників, програм, методичних рекомендацій з психології, створених упродовж XIX–XX ст., дає змогу простежити еволюцію підходів до організації психологічної освіти – від фрагментарних і філософсько орієнтованих курсів до системних, структурованих і методично забезпечених навчальних ресурсів. Так, з'ясовано, що в XIX ст. психолого-освітні матеріали мали переважно філософсько-антропологічний характер, відображаючи перехідний етап між традиційною гуманітарною освітою та становленням психології як окремої наукової дисципліни. Упродовж XX ст., особливо в період інституціоналізації психології у вищій школі, спостерігається значне зростання кількості й різноманітності освітніх матеріалів, що регламентували зміст, структуру й методику викладання. У програмних документах цього періоду закладено фундамент для уніфікації знань, формування психологічної термінології та узгодження навчального процесу із загальнонауковими й педагогічними стандартами. Методичні вказівки й посібники слугували важливим засобом реалізації дидактичних принципів, сприяли адаптації теоретичних знань до практичних потреб і забезпечували варіативність навчальних підходів. Підручники з психології XX ст. поступово набули чіткої структури, інтегрували до змісту результати експериментальних досліджень, включали елементи самостійної роботи студентів, практичні завдання й контрольні запитання. У радянському освітньому контексті вони також виконували ідеологічну функцію, поєднуючи наукову інформативність із нормативним компонентом.

Загалом, еволюція програмно-методичного забезпечення психологічної освіти в XIX–XX ст. відображає складну динаміку розвитку психологічної науки, зміну парадигм знання та педагогічних пріоритетів. Освітні ресурси цього періоду не лише фіксують стан науки, а й слугують інструментами її трансляції, адаптації та інституціоналізації. Системний огляд цього корпусу джерел створює підґрунтя для подальших досліджень становлення національних психологічних традицій, формування професійної підготовки фахівців і розвитку сучасної психолого-педагогічної дидактики.

Довідкове видання

**Українські підручники, посібники і
програми з психології XIX–XX століття:
бібліографічний огляд**

Електронне видання

Загальне редагування

М. Л. Ростока

Упорядники

О. В. Углова, Г. В. Міськов

Літературний редактор

Н. М. Василенко

